

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Adéla Kormoutová

Analýza času ve Fenomenologii vnímání Merleau-Pontyho

The Time Analysis in Merleau-Ponty's Phenomenology of Perception

Praha 2014

Vedoucí práce: Doc. Jakub Čapek, Ph.D

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 4. srpna 2014

.....
Adéla Kormoutová

Anotace:

Práce se zabývá pojetím času u Merleau-Pontyho. Pro ucelený a úplný výklad Merleau-Pontyho myšlenek předchází rozbor interpretace Husserlovy fenomenologie vnitřního časového vědomí, na které Merleau-Ponty explicitně navazuje. Práce se také okrajově (v kontextu filozofie Merleau-Pontyho) zabývá výkladem Bergsona pro jasnější vhled do Merleau-Pontyho kritiky Bergsonova pojetí času. Těžištěm práce je na jedné straně srovnání analýz času u Edmunda Husserla a Merleau-Pontyho, na straně druhé vytyčení základních myšlenek, na nichž se Merleau-Pontyho koncepce času zakládá a nalezení hlavních problémů, s nimiž se Merleau-Ponty potýká. Ve srovnání se odstiňuje specifická pojetí času právě ve *Fenomenologii vnímání*. Autorka práce se zaměřuje především na rozbor filozofova uchopení explicitní přítomnosti a jeho hranic v takzvaném „poli přítomnosti.“ Závěr práce obsahuje na základě předchozích úvah zhodnocení Merleau-Pontyho analýzy času a vlastní stanovisko k danému tématu.

Anotation:

The thesis deals with the concept of time by Merleau-Ponty. For a complete and comprehensive interpretation of Merleau-Ponty's thought, the analysis of interpretation of Husserl phenomenology internal time consciousness precedes, because Merleau-Ponty it explicitly follows. The thesis also marginally deals with the interpretation of Bergson (in the context of the philosophy of Merleau-Ponty) due to a clearer insight into Merleau-Ponty's criticism of Bergson's concept of time. The core of the thesis is on one hand the comparison of the time analysis of Edmund Husserl and Merleau-Ponty, on the other hand, setting out the basic ideas on which Merleau-Ponty's concept of time is based and identifying the major problems with which Merleau-Ponty faces. The author of the thesis focuses on the analysis of philosophers understanding of explicit presence and its borders in a "field of presence". Conclusion contains the assessment of Merleau-Ponty's time analysis on the basis of the previous reflections and the own opinion of the thesis on the topic.

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování doc. Jakobovi Čapkovi Ph.D. Za vstřícnost a ochotu při vedení mé bakalářské práce. Dále bych chtěla také poděkovat své matce za velkou podporu při studiu.

Adéla Kormotuová

Obsah

1. ÚVOD.....	6
2. PRVNÍ ZKUŠENOST S ČASEM U EDMUNDA HUSSERLA, MAURICE MERLEAU-PONTYHO A HENRIHO BERGSONA.....	7
2.1. RETENCE, PŮVODNÍ IMPRESE, PROTENCE.....	7
2.2. SEKUNDÁRNÍ VZPOMÍNKA.....	12
2.3. RELATIVIZACE ČASOVOSTI. CO JE TEĎ?.....	13
2.4. NÁSLEDNOST.....	15
2.5. ZÁVĚR K HUSSERLOVĚ FENOMENOLOGII VNITŘNÍHO ČASOVÉHO VĚDOMÍ.....	16
2.6. MERLEAU-PONTY – SUBJEKTIVNÍ A OBJEKTIVNÍ ČAS, PŘÍKLAD S ŘEKOU.....	17
2.7. ČASVOST JE SPOJOVÁNA S VNÍMÁNÍM POHYBU.....	22
2.8. POLE PŘÍTOMNOSTI.....	23
2.9. ČAS JAKO PŘECHOD.....	26
2.10. ČAS JE SUBJEKT.....	27
2.11. ČAS PODLE HENRIHO BERGSONA.....	29
3. SROVNÁNÍ HUSSERLOVA KONCEPTU ČASOVU A MERLEAU-PONTYHO POJETÍ ČASU S PŘIHLÉDNUTÍM K BERGSONOVI.....	35
3.1. HUSSERL A MERLEAU-PONTY.....	35
3.2. MERLEAU-PONTY A HENRI BERGSON.....	40
4. NĚKOLIK ÚVAH K PŘÍTOMNOSTI A SPOJENÍ SUBJEKTU A ČASU. AKTIVITA, PASIVITA, ČAS A VŮLE.....	43
4.1. ZMĚNA V PERSPEKTIVĚ, ZMĚNA PERSPEKTIVY.....	43
4.2. MELODIE JAKO ČASOVÝ OBJEKT, SROVNÁNÍ S VNÍMÁNÍM PROSTOROVÝCH PŘEDMĚTŮ.....	44
4.3. PROBLÉM S EXPLICITNÍ, IMPLICITNÍ PŘÍTOMNOSTÍ.....	47
4.4. UDÁLOST JE LIBOVOLNĚ ZVOLITELNÁ, PŘÍTOMNOST NENÍ NIC KONKRÉTNÍHO.....	52
5. ZÁVĚR.....	55

1. ÚVOD

Tato práce se zaměří na kritický výklad a zhodnocení konceptu času u Merleau-Pontyho, jak jej předkládá ve své knize *Fenomenologie vnímání*. Pro práci jsem použila český překlad knihy vydaný v edici OIKOYMENH v r. 2013.

Pro ucelený a úplný výklad jsem se rozhodla v první části interpretovat základní myšlenky Husserlova pojetí času v *Přednáškách ve fenomenologii vnitřního časového vědomí*, jimiž byl Merleau-Ponty inspirován. Základ z Husserla převzatého pojetí času je takzvané „pole přítomnosti“, které je u Husserla popsáno na časovém objektu: uplývající melodii a v mé interpretaci systematicky dle jednotlivých paragrafů vyložena Husserlova časová struktura tohoto časového objektu a její jednotlivé části.

V práci je též nezbytné přihlédnout k Bergsonovu pojetí čistého trvání, což nám v rámci tohoto zkoumání poskytne jasnější vhled do Merleau-Pontyho kritiky Bergsonova pojetí času. Ve srovnání těchto dvou filozofů s Merleau-Pontym by se měla ukázat specifičnost pojetí času právě ve *Fenomenologii vnímání*. Na základě úvah následujících po interpretační části bude zřejmé, že u Merleau-Pontyho je nejzásadnější a nejproblematictější jeho specifické pojetí přítomnosti a pravidel, která jsou pro možnost takové přítomnosti dána a dále jeho identifikace času a subjektu. Těmito dvěma bodům jsem se v průběhu práce za pomoci dostupné sekundární literatury a vlastních sil věnovala nejvíce. Ve vztahu Husserla a Merleau-Pontyho uvádím pasáž týkající se změny a jejího významu v uchopení času jak u Husserla, tak u Merleau-Pontyho. Pozornost rovněž zaměřuji na rozdíl mezi časovým objektem, jako je melodie a převedení časové koncepce na vnímání prostorových předmětů. V konečném závěru práce, kromě zhodnocení či shrnutí, rovněž doplňuji vlastní stanovisko k analýze času u Merleau-Pontyho.

2. První zkušenost s časem u Edmunda Husserla, Maurice Merleau-Pontyho a Henriho Bergsona

2.1. Retence, Původní impresie, Protence

Ačkoliv se Merleau-Pontyho vlastní pojetí času nedá zcela ztotožnit s Husserlovou koncepcí časového vědomí, Merleau-Ponty v 17. paragrafu do značné míry přejímá Husserlův výklad z *Přednášek k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, zejména jeho první část, v níž Husserl vykládá strukturu přítomnosti složenou z retence, impresionálního vědomí a protence. Před samotným výkladem a úvahami nad pojetím času u Merleau-Pontyho tedy nyní předložím výklad základních Husserlových principů pro vnitřní časové vědomí, které byly inspirovány Brentanovou teorií původní asociace.

Brentano tvrdí, že ve vědomí existuje takzvaná „původní asociace“¹, což je pojem, který označuje modifikaci původního vjemového počítku a jeho sloučení s novým počítkem. Díky tomuto procesu, který je schopností vnímající bytosti, se utváří představa o čase. Brentano se tak snaží vypořádat s problémem psychologického výkladu času, který neřeší zásadní otázku principu, dle kterého si je subjekt vědom časovosti jednotlivých vjemů. Zásadním pro jeho pojetí času je fakt, že modifikace není způsobena podnětem, ale vnímajícím subjektem. Existuje tedy aktuálně trvajícím vjem, jenž je vyvolán „podnětem“². Tento podnět však vyvolává vždy jen přítomné, minulost je záležitostí vědomí. Aktuální vjem je tedy modifikací obohacen o předchozí modifikovaný vjem a utváří tak časový charakter naší přítomné představy. Vjemové modifikace při tom nejsou skutečné. V absolutním smyslu skutečné či reálné je jen to, co je aktuálně vnímané. Základním problémem, se kterým se potýká Brentano, je objektivní existence nějakého podnětu, který je příčinou našeho vjemu. Podnět je to, co reálně trvá, náš vjem je tedy jen důsledkem působení něčeho odlišeného našemu vnímání. Náš vjem má utvářet časový charakter našich představ. Stále zde ale máme časovost těchto podnětů samotných, tedy, že jeden podnět je chronologicky střídán podnětem druhým. Zde pak chybí vysvětlení principu,

¹ Husserl, E., *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Praha: Ježek, 1995. s. 18

² Tamtéž, s. 18

který utváří chronologičnost - časové trvání na úrovni těchto podnětů. Kruhem se pak opět vracíme k úvaze, že vztah „před“ a „po“ v nějakém objektivním pojetí musí mít svůj původ právě v tom, co se nějak jeví, co je vnímáno. Kladení objektivního světa v mystickém absolutním smyslu je Husserlovou fenomenologií vyloučeno (uzávorkováním), kladení objektivního času ve fenomenologickém smyslu je třeba vysvětlit na bázi základnějšího uchopení první zkušenosti s časem. Brentanův model, pakliže se budeme pohybovat na poli fenomenologie, je základem pro Husserlovo pojetí vnitřního časového vědomí: „Avšak v těchto pozorováních tkví fenomenologické jádro, a toho se chtějí držet následující vývody“³.

Edmund Husserl v prvním paragrafu svého výkladu o čase předesílá, že se bude zabývat časem tak, jak je dán vědomí. Vylučuje již ze začátku své analýzy čas objektivní jako východisko. Bude se rozebírat vlastní vnitřní struktura subjektivního prožitku plynoucích časových objektů. Jakým způsobem se nám však ve vědomí může jevit čas, jak je možné jej uchopit, strukturovat a popsat? Časovost jako podstatný rys věcí se ukazuje na vnímaných objektech v jejich trvání. Takové objekty nazývá Husserl objekty časovými. Jsou to tedy jakési vnímatelné celky, jejichž podstatou je časová extenze. Bez časového rozpětí by vůbec nebylo možné takové věci uchopit. Časovým objektem, na který Husserl zaměří svoji pozornost, je melodie (může jím však být také „pohyb, všechny představy nějaké cesty, přechodu, vzdálenosti“⁴). Pro pochopení významu melodie musíme v nějakém jednotčím aktu spojit do jedné ucelené představy množství časově rozprostřených tónů. Nejedná se zde pouze o zpětné reflektivní pochopení významu něčeho, co jsme před tím nějak vnímali. Možnost takto vnímat objekty předpokládá sjednocující akt ve vědomí již při jejich trvání. Po tom, co tón melodie uplyne, nějakou dobu jej stále podržujeme. Pokud by tomu tak nebylo, měli bychom vždy pouze přítomný vjem právě uplývajícího tónu bez vztahu ke vjemu předchozímu, protože předchozí vjem by pro nás již neexistoval. Tato představa je převoditelná na řadu jiných případů, jako například smysl věty. Udržení jedné přítomné myšlenky vyjádřené v jedné větě závisí na spojení v čase po sobě následujících slov. Podle této představy existuje originerně v trvání časového objektu vždy jeho aktuálně přítomný vjem, tedy jeden zrovna znějící tón

³ Tamtéž, s. 22 - 23

⁴ Tamtéž, s. 27

melodie, nebo jedno slovo z celé věty. Tento přítomný vjem prochází jakousi modifikací, čímž se „odstiňuje“ do pozadí následujícího vjemu. Aktuálně přítomný vjem nazývá Husserl „původní imprese“. Výraz originerní značí pro vědomí původní nejživější obraz, jenž se ve vědomí sám bez přispění naší vůle objevuje (jako protipól originerního obsahu lze uvést například zpětnou reprodukci, kdy je vzpomínaný předmět méně živou kopií původní originálu a je vědomě vyvoláván). V překladu Husserlových přednášek je příhodně zvolen pojem *imprese*, který byl použit také v překladu Humovy knihy *Zkoumání o lidském rozumu*: „Výrazem *imprese* míním tedy všechny naše živější percepce, když slyšíme, vidíme, pocítujeme, milujeme, nenávidíme, toužíme nebo volíme.“ „*Imprese* jsou tedy odlišné od idejí, méně živých percpací, jichž jsme si vědomi, když reflektujeme na kterýkoliv z výše uvedených počítků či duševních hnutí.“⁵ Tato v absolutním smyslu přítomná probíhající událost není fixována nějakou konkrétní délkou. Její obsah je relativní (proměnlivý). Může jím být aktuální tón mezi ostatním tóny, může jím být také jeden takt mezi ostatním takty, nebo lze zaměřit pozornost na část jednoho probíhajícího tónu mezi jeho ostatními částmi (začátek tónu, průběh tónu, konec tónu). Přítomný, aktuálně probíhající děj je popsán v *Přednáškách ve fenomenologii vnitřního časového vědomí* vágně slovem *Ted'*, o kterém mluví Husserl jako o „ideální hranici“⁶, o jakési proměnné, za kterou můžeme dosadit něco přítomného bez pevně daného časového rozpětí.

To, co je takto vymezeno jako původní *imprese*, je jen součástí celé přítomnosti tak, jak ji popisuje Husserl. Jedná se pouze o strukturní moment celé přítomnosti, od níž nelze odmyslet její ostatní části, jimiž jsou *retence* a *protence*. Jak jsem výše zmínila, přítomný moment v dění prochází modifikací. Přítomná událost je nahrazena novou událostí, přičemž předchozí událost je novou událostí prolnta, lze přímo říci, že je nedílnou součástí nové přítomnosti. Vjem po modifikaci je něčím, co se dá charakterizovat jako bezprostřední, ve vědomí stále podržovaný obsah právě uplynulého přítomného okamžiku. Pokud právě dozněl jeden tón a nahradí jej nový, právě doznělý tón je přímo obsažen v novém tónu. Husserl se snaží popsat *retenci* vyloučením nesprávných představ, které mohou čtenáře vést k nepochopení celého konceptu. *Retence* není nějaké reálné doznívání tónu - tón již uplynul. Tón již není vnímán, přesto však modifikací přešel v *cosi*, co stále přítomně existuje ve vědomí. *Cosi*, co je neoddelitelné od nového vjemu. *Retence* je však

⁵ Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*. Praha: Svoboda, 1996. s. 39

⁶ Husserl, E., *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Praha: Ježek, 1995. s. 44

nekladoucí. Nesoustředíme na ni svoji pozornost, pozornost však není soustředěna výlučně ani na právě vnímaný aktuální tón, nýbrž na celou melodii. Retence není představovaná minulost. Není tomu tak, že bychom se vědomě rozpomínali zvláště na každý jednotlivý tón a vědomým aktem spojovali všechny tóny dohromady. Retence se spíše než vzpomínce podobá svou samo-daností vjemu. Husserl používá výrazu „primární vzpomínka“. Dělá to však evidentně proto, aby pojmově odlišil retenci od reproduktivní (názorné) vzpomínky. Ve vědomí se retence jeví kvalitativně jako méně intenzivní pozůstatek a má charakter nebytí. Zásadní součástí určení primární vzpomínky je fakt, že retence je ve vědomí přítomna jako něco, co BYLO a již v úplném smyslu NENÍ. „Vzpomínané Teď ovšem není – jinak by nebylo něčím, co bylo, nýbrž něčím přítomným, a ve vzpomínce (retenci) není vzpomínané Teď dáno, jinak by vzpomínka popř. retence nebyla vzpomínkou, nýbrž vjemem (popř. pra-impresí).“⁷ Retence je dále něčím, co má vždy nutně svůj původ a odkaz v impresi: „Jestliže si nyní opět položíme otázku, zda je myslitelné retencionální vědomí, které by nebylo pokračováním vědomí impresionálního, pak musíme říci: to je nemožné, neboť každá retence odkazuje v sobě na impresi.“⁸

Každá retence přechází v každém bodě uplývání do další úrovně retence. Jedná se o další odstínění již odstíněné přítomnosti a opět se zachovává jako o něco více odstíněná v novém přítomném okamžiku. Používá se zde připodobnění ke zmenšujícímu se předmětu v prostoru při jeho oddalování se. Časový objekt se při tomto oddalování stále posouvá více do minulosti. Když je vjem aktuální, je pocíťován se zvláštní plností, retencionální obsah je méně živý a intenzita stále slábne. V přítomně znějící melodii je již uplynulý tón retencí, tón před tímto tónem je retencí retence a tak dále. Dokud melodie zní, všechny retence jsou komplexní součástí celkové přítomné fáze vjemu.

V osmém paragrafu se Husserl pokouší rozebrat jediný tón z celé melodie. Tento jediný tón je sám časovým objektem a lze jej rozdělit na části: vědomí začínajícího tónu, tón v průběhu, a nakonec mluví o fázi ukončení procesu a vzdalování se dokončeného časového objektu do minulosti. Původně jsme měli celou melodii, kdy aktuálně znějící byl jediný tón. Nyní je však vidět, že na jediný tón lze přiblížit celý princip. Významově

⁷ Tamtéž, s. 39

⁸ Tamtéž, s. 39

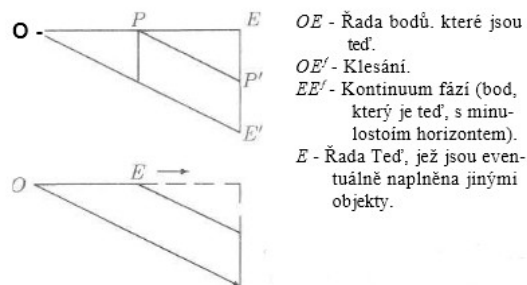
v tomto paragrafu lze rozlišit tři části, z nichž každá je nejdříve přítomná a pak se stává retencí. Aby určil jednotlivé části tónu, zasazuje hraniční body na jeho začátek, což je (časové) místo, kde tón začíná, další hraniční bod zasazuje kamsi do jeho středu. Uprostřed je tón v průběhu. V této fázi jsou v retenci vědomé všechny předchozí fáze, které již od začátku tónu uplynuly. Po ukončení tónu zůstávají pouze retence, které přecházejí do retence retencí, a objekt se postupně vytrácí hlouběji do minulosti, než se úplně vytratí.

Objekt vnímáme pokaždé z jiné „časové“ perspektivy. Nejdříve jej očekáváme, pak jsme si vědomi začátku tónu, jeho průběhu a nakonec celý tón zapadne do minulosti. Analogicky lze uvažovat o vnímání nějakého prostorového objektu, který pokaždé uchopujeme z nějakého úhlu pohledu, přičemž v této perspektivě se nám jeví pouze přední viděná část předmětu, jeho zadní část nevidíme. Přesto ve vnímání uchopujeme celý objekt i s jeho zadní částí. Pro takovouto časovou perspektivu Husserl používá výraz „průběhový modus“ „průběhový fenomén“ nebo „modus časové orientace.“⁹

Každá časová fáze je kontinuitou: „O průběhovém fenoménu víme, že je kontinuitou ustavičných proměn, která tvoří nedělitelnou jednotu, nedělitelnou v dráhy, jež by mohly být pro sebe a nedělitelnou do fází, jež by mohly být pro sebe, do bodů kontinuity. Části, které abstraktně vyzdvihujeme, mohou být jen v celém průběhu a stejně tak fáze, body průběhové kontinuity.“¹⁰ Časová fáze nemůže být sama pro sebe, čas nemůže být tvořen skládáním jednotlivých časových úseků. Jednotlivé body označují po sobě jdoucí momenty, každé *Ted'* přitom není izolovatelné, pevně oddělitelné od následujících a předcházejících *Ted'*, současně je jedno *Ted'* zároveň přechodem do dalšího. Jednotlivá *Ted'* jdoucí po sobě nemají označovat žádnou časovou extenzi. Mody časové orientace jsou abstraktně vyzdvižené části průběhu časového objektu.

⁹ Tamtéž, s. 33

¹⁰ Tamtéž, s. 33

Na obrázku je zobrazena časová přímka O-E, která sestává z jednotlivých Teď. V diagramu je v podstatě popsáno to, co již bylo výše vysvětleno. Nedávná minulost je v modifikované podobě součástí přítomnosti. Retence přitom přechází do retence retence. Retence retence přechází do další úrovně retence. Nejvzdálenější retencí je prvotní časový bod – v tomto bodě tón začal znít. Řada na sebe navázaných retencí je připodobněna ke kometárnímu ohonu. Šikmá spojnice uvádí do celé časové „přítomnosti“ vědomí časové vzdálenosti, nebo spíše vytrácení se (vzdalování se) časového okamžiku do minulosti. Hranice retence Husserl definuje nepozorovatelností – „stejná kontinuální komplexe zakouší stále modifikaci, až do zániknutí; neboť s modifikací jde ruku v ruce oslabení, které končí v nepozorovatelnosti.“¹¹ Co je míněno touto nepozorovatelností, je nejasné. O to více, pokud je pole přítomnosti relativní. Přítomná melodie může trvat několik hodin, nebo několik dní. Pokud by v nepozorovatelnosti mohl končit počátek velmi dlouhé, avšak stále trvající melodie, v důsledku by se celá melodie již nemohla považovat za přítomnou, protože retence celé této melodie patří do nedělitelného celku, o němž mluvíme jako o přítomném.

2.2. Sekundární vzpomínka

Retenci, neboli primární vzpomínku, Husserl odlišuje od sekundární vzpomínky, jinak řečeno reproduktivní vzpomínky. Sekundární vzpomínka je zpětné vědomé zobrazení nějaké vzdálenější, již ukončené minulosti. Charakteristická pro sekundární vzpomínku je svoboda reprodukce. Originerní jevení a plynutí je něco, co se ve vědomí objevuje samo bez přispění vůle. U věcí, které probíhají v přítomnosti, nepozorujeme žádnou souvislost s aktem vůle. Neděje se nic záměrně. Zpřítomňování však sami uskutečňujeme. Podle Husserla navíc můžeme zpřítomnění „uskutečňovat „rychleji“ nebo „pomaleji“, zřetelněji

¹¹ Tamtéž, s. 36

a explicitněji nebo zmateněji, bleskurychle jedním tahem nebo artikulovanými kroky atd.¹² Reproductivní vzpomínka na melodii má tutěž konstituci jako vjem melodie. Stejně tak jako ve vjemu je i ve vzpomínce jeden vzpomínaný bod Ted', který odpovídá bodu Ted' v době, kdy se vzpomínka odehrávala. Při reprodukci vzpomínky se na vzpomínané Ted' váže vzpomínaná retence a vzpomínané očekávání. Rozdílem mezi originálním jevením a vzpomínkou je to, že v „...dřívějším případě platilo: slyšíme skutečně, časový objekt je sám vnímán, melodie je sama předmětem vněmu.“¹³ V sekundární vzpomínce tedy platí, že neslyšíme skutečně a časový objekt není sám vnímán. Reprodukce jevu je obsahem vědomí, který má charakter něčeho, co reálně není. Přesto je vzpomínka něčím a jako znovu-oživený předmět vědomí je něčím přítomným. Oživení minulosti může být vágní, nepřesné, například si vybavím nějakou část melodie uprostřed, jež může být spojená s dojmem, který ve mně tato část skladby zanechala. Mohu si v mysli rovněž přehrát celou stopu (viz výše) od začátku až do konce.

2.3. Relativizace časovosti. Co je Ted'?

Každý přítomný časový objekt v sobě nutně obsahuje vždy nějaký bod Ted', který je právě vnímán a od něhož je již uplynulé odstíněno. To, co nazveme časovým objektem, který je vnímán, může být celá melodie. Právě znějící z přítomné melodie je právě znějící takt. Pokud je vnímán takt izolovaně jako samostatný časový objekt, je aktuální z tohoto taktu jeden tón. Pokud je pozornost zaměřena na jediný tón, je přítomně znějící některá jeho část. Z jednoho úhlu pohledu tedy mohou být části uplynulé melodie považovány za minulost, pokud je pozornost upřena na jeden jediný přítomný tón jako celek, bez vztahu k ostatním částem melodie: „Zaměří-li se ale na jednotlivý tón pro sebe, nebo na jeden takt pro sebe, máme vněm, pokud je právě toto míněné vnímáno, a pouhou retenci, jakmile minulo.“¹⁴ Když vnímáme melodii celou, jsou ještě spolu se zrovna znějícím taktem již uplynulé takty soupřítomné. „Celá melodie se však jeví jako přítomná, pokud ještě zní, pokud ještě znějí k ní náležející, v jedné pojímající souvislosti míněné

12 Tamtéž, s. 51

13 Tamtéž, s. 40 - 41

14 Tamtéž, s. 43

tóny. Minula teprve tehdy, potom co odešel poslední tón.“¹⁵ Změna zaměření pozornosti při poslechu hudby může být výrazná při učení se melodii na hudební nástroj. Ten, kdo se snaží odposlechnout melodii, si pouští část skladby a poté ji odehraje na svůj nástroj. Během poslechu však často narazí na několik rychle po sobě jdoucích tónů, které se mu nedaří rozeznat. Pouští si tedy skladbu znovu, ale nesoustředí se na skladbu celou. Jakmile se dostane k místu, kde má zaznít problematická pasáž, ještě více tuto pasáž vyčlení z kontextu celé skladby a soustředí se jen na zaznění očekávaných tónů. Tyto tóny jsou vnímány izolovaně od svého okolí, v rámci celé skladby mají význam jen teoretický. Co je tímto *Ted'*, o kterém Husserl stále hovoří jako o bodu, hranici, následně jako o nějaké extenzi (jako takt z melodie, tón z taktu, část tónu), jež je součástí nějakého většího celku? Při zvětšení zvukové stopy bychom mohli toto *Ted'* nalézt jako právě znějící setinu vteřiny dlouhý časový úsek, který bychom opět mohli zvětšit a opět v něm nalézt ještě kratší, tisícinu vteřiny znějící časový úsek a tak dále. Je zde však výslovně řečeno, že se nejedná o žádný časový úsek. Nemůže být ani bezrozměrnou hranicí bez obsahu, jelikož vzhledem k tónu je právě vnímané *Ted'* jedním celým tónem. V této věci se vyjádřil svatý Augustin ve své knize *Vyznání*, když na začátku své úvahy došel nejdříve k závěru, že čas tak, jak jej známe, se rozkládá v nic. Svatý Augustin po tomto známém citátu v jedenácté knize *Vyznání* dochází ke dvěma aporiím času. První je aporie dělitelnosti času, dle které každý časový úsek, který považujeme za přítomný, lze rozdělit na část tohoto úseku, která je přítomná a na zbytek, kterým je minulost a budoucnost. Každou kratší (již rozdělenou) přítomnost lze opět rozdělit na menší přítomnost, minulost a budoucnost atd.... Druhou aporií je aporie bytí/nebytí času, podle které je přítomnost bezrozměrnou hranicí mezi minulostí a budoucností. V takovém případě přítomnost vůbec netrvá a není tedy žádnou přítomností. Husserl *Ted'* blíže určuje v souvislosti s ideální hranicí. „Je to stupňovací kontinuum, které jde vstříc ideální hranici, podobně jako konverguje kontinuum druhů červeně vstříc ideální čisté červeně.“¹⁶ *Ted'* tedy není ničím skutečným, co by mělo reálně daný obsah. Je možné zaměřit pozornost vždy na něco jiného. *Ted'* je hrubý popis něčeho, co pro sebe jednak předpokládá své dva souvztažné pojmy minulé a očekávané. Pro dosažení nějakého reálného obsahu se Husserl uchyluje k určitým významovým celkům - tón, nebo takt. To však nevylučuje možnost, že bychom si nemohli za *Ted'*

¹⁵ Tamtéž, s. 43

¹⁶ Tamtéž, s. 44

dosadit libovolně nějaký neucelený časový úsek, jako je např. polovina taktu, nebo tisícina tónu. Samo o sobě je myšlené *Teď* jen nějakým prostředkem k popisu části struktury časové přítomnosti.

Teď, minulé i budoucí, je v proměně. Přítomné je ve svém ubíhání kontinuálně přecházející z budoucnosti v minulost, minulé je přecházející z přítomného do ještě minulejšího. Husserl vysvětluje, že *Teď* je kontinuum, že nelze reálně rozlišit na sebe navazující sousedící části jdoucí jedna po druhé. To, co je *Teď*, je těsně navázáno na vznikající *Teď* a na právě minulé, je přechodem a prochází ustavičnou proměnou.

Dále Husserl mluví o čas-konstituujících aktech. Tvrdí, že „objekty se mohou konstituovat jen v aktech, které konstituují právě rozdíly času.“¹⁷ Dále: „To znamená: akt, jenž si činí nárok, dávat sám nějaký časový objekt, musí v sobě obsahovat „pojetí *Teď*“, „pojetí minulosti“, a to způsobem původně konstituujících.“¹⁸ Na jednu stranu zde máme časový objekt v jedné pojímající souvislosti. Podržování minulosti v přítomnosti a očekávání příchozího je aktem vědomí, jenž se jeví jako sjednocující, tedy je to takový akt, který z mnohosti utváří jednotu přítomnosti řekněme v „širším“ smyslu (oproti přítomnosti v nejužším smyslu, kterou je to, co je *Teď*). Husserl však také mluví o aktech, které konstituují rozdíly času a to způsobem původně konstituujících. Bezpochyby z Husserlovy analýzy vyplývá, že je v nejužším smyslu přítomné *Teď* dáno samo (originerně) a patrně také sled (jak je popsáno v následujícím pododdílu). Přesto je rozlišení retence, přítomnost a protence (tedy ony rozdíly času) dáno aktem, podobně jako sjednocení těchto jednotlivých částí struktury v jednotu.

2.4. Následnost

Pochopení vzniku sukcese je, myslím, pro uchopení času zásadní. Jakýkoliv pokus popsat čas přepokládá chápání pojmu následnosti. Jen díky vědomí sukcese je možné vytvořit nějaký nástin časové struktury. Že existuje minulost, že je tu nějaká událost, která právě minula a je nahrazena přítomností a budoucnost, jež odstíní přítomnost do pozadí

¹⁷ Tamtéž, s. 43

¹⁸ Tamtéž, s. 44

nové přítomnosti. Tato představa vede k tomu, že chápeme nějaké před a po. Sled je něčím, co je během plynutí časového objektu dáno originerně – čas jako sled je tedy u Husserla přímo vnímán, následně je také možné si vytvořit zpětnou názornou vzpomínku této sukcese následujícím způsobem.

Máme nějakou událost A po které následuje událost B. V přítomném čase jsou tyto události ve vzájemné souvislosti díky retenci. Tyto události uplynou a mohu si na ně zpětně vzpomenout. Když si nejdříve vybavím jednotlivě událost A (první tón) a poté si vybavím událost B (druhý tón), nevybavuji si sled těchto událostí, ale pouze jednotlivé události samotné. Sled není vybavován, ale děje se v přítomném čase: nejdříve vzpomínám na první tón, pak na druhý. Abych zpětně reprodukovala vzpomínku na samotný sled, musím si události vybavit najednou. Proto si musím vybavit něco, co Husserl znázorňuje jako [A-B], pomlčka je vztahem mezi A a B, který si představuji spolu s jednotlivými událostmi. Vzpomínám si tedy na celek: tón, který následoval po předchozím tónu. Když provedu vzpomínku na sled těchto dvou tónů, mohu ještě reflektovat na to, že jsem si právě vzpomněla na nějaké dva v minulosti odehrané tóny jdoucí po sobě. I zde se tedy opět jedná o uvědomělý vztah sledu. Tato druhá reflexe je jakými potvrzovacím konečným uvědoměním, že vzpomínka na dřívější sled událostí je sama v čase následná po vzpomínaných událostech.

Vzpomínka na následnost bude zřejmě zásadním způsobem hrát roli při vytváření naší představy objektivního času a pojmu času: „Ptáme-li se nyní na originerně dávající vědomí pro sled trvajících předmětností – **a již na trvání samo** -, shledáváme, že k tomu nezbytně patří retence a **opětná vzpomínka**.“¹⁹ Reflexe minulého trvání je nutným předpokladem také pro vytvoření pojmu času – tedy abstraktní formy.

2.5. Závěr k Husserlově fenomenologii vnitřního časového vědomí

V tomto stručném uceleném nástinu Husserlova pojetí vnitřního časového vědomí se nám již ukazuje základní struktura hlavních myšlenek, na něž navazuje Merleau-Ponty. Důležitým momentem je zde relativita „úzké“ přítomnosti vzhledem k přítomnosti „širší“

¹⁹ Tamtéž s. 19

(tón vůči melodii, část tónu vůči celému tónu). Dále pak, že je zde akt vědomí, jímž dochází ke sjednocení jednotlivých časových dimenzí, přičemž je rozlišena vzpomínka názorná a vzpomínka primární. Sledem Husserl míní něco, co je přímo vnímáno, tedy není nutně důsledkem reflexe, či vědomého kladení. Husserl předvádí svůj model času na melodii. Je otázkou, co by pro Husserla vyplývalo z převedení časové struktury na vnímání prostorových předmětů, jelikož Merleau-Ponty bude mluvit o předmětech v prostoru, o hledisku pozorovatele, jenž je lokalizován na určitém místě a prostorové „zde“ bude mít bezprostřední vztah s časovým „zde“. Jakou roli u Merleau-Pontyho hraje analogie, kterou Husserl uvádí v souvislosti „nepřítomné“ částí melodie k neviděné části prostorového objektu? Nakonec, co je tímto aktem vědomí, jenž sjednocuje právě minulé přítomné a očekávané, pro Merleau-Pontyho? Z následujících podkapitol, které budou nyní zaměřeny na interpretaci Merleau-Pontyho kapitoly „Časovost“, a na něž pak budou navazovat úvahy týkající se těchto otázek, by měly být již patrné značné rozdíly v pojetí času mezi těmito dvěma filozofy.

2.6. Merleau-Ponty – subjektivní a objektivní čas, příklad s řekou

V úvodu první kapitoly Merleau-Ponty řekne, že čas je úzce spojen se subjektem: „lze říci, že jsme již ve skutečnosti našli mezi časem a subjektivitou mnohem těsnější vztah.“²⁰ Subjekt a čas jsou podle něj spolu vnitřně spojeny. Dále tvrdí: „Když analyzujeme čas, nevyvozujeme závěry z předem vytvořeného pojetí subjektivity, nýbrž skrze čas získáváme přístup k její konkrétní struktuře.“²¹ Tvrzení, že subjekt má velice blízko k času, se v úvodu zdá celkem intuitivní. Navazuje na filosofův způsob popisu reality. Věci, které se nám přímo smyslově nějak jeví, nebo o nich získáváme nějaký pojem, jsou v první řadě tím, že se jeví. Vnímání jako akt a předmět vnímání nelze oddělit²². Vnímání bez vnímání něčeho by nebylo žádné vnímání. Pakliže je nějaká bytostná souvislost mezi vnímajícím subjektem a vnímáním, pak lze také již předem očekávat nějakou podstatnou souvislost mezi subjektem a vnímaným časovým plynutím.

²⁰ Merleau-Ponty, M., *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 491

²¹ Tamtéž, s. 491

²² Čapek, J., *Myslet podle vnímání*. Praha: Filosofia, 2012, s. 150.

Zdá se však, že souvislost času a subjektu je mnohem hlubší a komplikovanější, než se zdá v úvodu Merleau-Pontyho pojednání o čase.

S odkazem na Kanta dále Merleau-Ponty uvede, že všechny naše události jsou řazeny na „před“ a „po“. Dále, že subjekt není řadou duševních událostí, ale nemůže být ani věčný. Nakonec, že čas je neodvoditelný ze subjektu, a že se současně také dá říci, že ani neodvozujeme subjekt z času. Současně však platí, že čas je nějak přímo vnitřně s časem spojen. V další části, kde uvádí příklad s řekou, popisuje dvojí pojetí času. Subjektivní a objektivní. Objektivní pojetí se ukáže jako chybné, čas tedy musí být subjektivní.

Když tedy Merleau-Ponty uvažuje o objektivním čase, uvádí tento příklad: „Pokud se čas podobá řece, pak plyne od minulosti k přítomnosti a budoucnosti. Přítomnost je následkem minulosti a budoucnost je následkem přítomnosti“²³ Stephen Priest zde uvádí rozlišení mezi kauzální následností a časovou.²⁴ Události tedy v jednom případě jsou v časové následnosti, jsou tedy uspořádány časově podle před a po. V druhém případě jsou události uspořádány kauzálně. Merleau-Ponty pak říká, že „...tání sněhu a to, co z něj povstane, nejsou po sobě jdoucími událostmi, či spíše samotný pojem události nemá v objektivním světě místa.“²⁵ Z této kauzality tedy buď nevyplývá následnost časová, nebo neexistuje kauzalita, či událost. Nebo je obojí: událost i kauzalita jsou závislé na subjektu.²⁶ Toto pojetí času rozebírá tím, že chce definovat pojem události. „...samotný pojem události nemá v objektivním světě místa.“²⁷ Když Merleau-Ponty uvažuje nad původem pojmu událost, dojde k tomuto závěru (jenž vysvětlím v následujících odstavcích): „Když říkám, že především ledovec vytvořil vodu, která v přítomnosti mívá, předpokládám, že je zde svědek podléhající určitému místu ve světě, a porovnávám jeho po sobě jdoucí pohledy: byl při tom, když tam v horách tál sníh, a sledoval vodu, když stékala dolů, anebo stojí na břehu řeky a po dvou dnech čekání vidí, jak míjejí kusy dřeva,

²³ Tamtéž, s. 492

²⁴ Priest, S. *Merleau-Ponty* [online]. London: Routledge, 1998, s. 123

²⁵ Merleau-Ponty, M. *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013. s. 492

²⁶ Priest, S. *Merleau-Ponty* [online]. London: Routledge, 1998, s. 123

²⁷ Merleau-Ponty, M. *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013. s. 492

které do ní hodil u pramene. Konečný pozorovatel vykrajuje z prostoro-časové totality objektivního světa „události“.²⁸

Když uvažujeme o nějakém prostorovém předmětu, vždy vidíme, nebo si představujeme takový předmět z perspektivy, nebo si můžeme představit více různých pohledů z různých perspektiv. Podobně je tomu i s jakoukoliv událostí. To, co se snaží Merleau-Ponty zde říct je fakt, že objektivně bez perspektivy je jakákoliv skutečnost nepředstavitelná. Tvrdíme, že se události dějí ve světě bez naší přítomnosti nějak samy. Pokud bychom se ale chtěli uchýlit k zobrazení, nebo k nějaké představě takového děje, musíme se při takové představě také uchýlit k nějakému výchozímu bodu pozorování řeky. Máme zde tedy jednak událost, která není myslitelná bez pohledu na tuto událost z první osoby, dále pak individuální charakter události, který je rovněž dán konečnou perspektivou pozorovatele. Objevování se a vytrácení z dohledu naznačuje, že v perspektivě vzniká také událost jako izolovaný celek, jenž je možné napojit na jiný celek – na další událost (první pozorovatel u pramene, druhý pozorovatel níže v údolí). Důvodem, proč Merleau-Ponty zmiňuje toto vykrajování na sebe navázaných pohledů, je poukázání na původ objektivního chápání času. Čas je zde popisován jako sled po sobě jdoucích událostí. Pojem události je však odvozen od vnímání nějaké změny. Jen v tomto vnímání změn z perspektivy je možné zachytit nějaké časové rozpětí, jež lze celé považovat za přítomné. Pozornost je pak přirozeně zaměřena na samotnou událost a na její popis, přičemž se následně ukazuje, že minulost a budoucnost se při pohledu první osoby relativizuje.

„Voda, která zítra proteče, je v tomto okamžiku u svého pramene. Voda, která právě protekla, je nyní o něco níže v údolí. To, co je pro mne minulé, či budoucí, je ve světě přítomné.“²⁹ Jak bylo již řečeno, čas v tomto subjektivním smyslu je závislý na zorném poli mého vnímání a věcech, které se v něm objeví, nějakým způsobem se přede mnou proměňují a pak zmizí, čímž se stávají minulostí. Pro takové uchopení času je tedy třeba výchozího bodu: pozorovatele, dále pak pozorovatelných předmětů a věcí, které procházejí změnou. To, co není v zorném poli vnímání pozorovatele, je buď budoucnost, minulost, nebo to z hlediska času nemá žádný význam. Pokud stojím na břehu řeky, je pro

²⁸ Tamtéž, s. 492

²⁹ Tamtéž, s. 493

mě přítomný právě proplouvající kus dřeva. Budoucí je pro mě, pokud očekávám, že v dohledné době tento kus dřeva dopluje a minulý ve chvíli, kdy se mi ztrácí z dohledu. Jestliže sedím doma u počítače, časově se mě kus dřeva plující po nepřítomné řece netýká.

Zde se ukazuje, že minulost a budoucnost, aby byly vůbec něčím reálným, by měly být založeny na pohybujících se předmětech a na vztahu těchto předmětů k vnímající osobě. Kus dřeva plujícího na řece je podle perspektivního pojetí minulý, pokud se vytratil z mého zorného pole a získal status pro mne prostorově nepřítomného objektu. Stejný kus dřeva je zároveň také budoucí v případě, že mohu očekávat, že se v mém zorném poli někdy znovu objeví a znovu se bude přede mnou nějak pohybovat. Tentýž kus dřeva však není ani přítomný ani minulý ani budoucí, pokud jsem ho nevnímala, nevnímám a nikdy v budoucnu na kus dřeva v řece nenarazím a to i přesto, že se někde ve světě nachází. Podle nějaké (bude rozvedeno níže) naší představy o trvání věcí ve světě v naší nepřítomnosti a bez vztahu k naší osobě, může být kus dřeva jedině přítomný. Nemůže být minulým ani budoucím, protože chybí vztažný záchytný bod, vůči kterému by takový byl. Existence nějaké věci ve světě je spojena pouze s přítomností. To co je, ať je to kdekoliv, je pouze nyní. Kus dřeva, který odplul, je pro mě minulý, ve světě je však přítomný v každé chvíli a na každém novém místě, ve kterém zrovna je. Přítomný není pouze pro mne. Další podmínkou pro možnost souvislého spojení jednotlivých událostí je také fakt, že zde existuje předmět, který všemi událostmi prochází a je pro tyto události jednotícím prvkem. „Tvrzení, že pozorovatel pohlíží na dění a své pohledy porovnává, předpokládá nejen, že pozorovatel umí pohlížet **a spatřené si zapamatovat**, ale i to, že je vázán na místo, z něhož pohlíží.“³⁰

Zde se vše trochu komplikuje. Merlau-Ponty totiž říká, že máme nějaké uchopení věcí ve světě, aniž bychom tyto věci a jejich proměny přímo vnímali. Například mluvíme o tom, že námi neviděný objekt se nachází na určitém místě ve světě a na svém místě je přítomný. Subjektivně je pro nás časově budoucí. Můžeme očekávat, že během několika hodin se objeví v našem dohledu. Námi neviděná událost se však „objektivně“ zrovna děje, je tedy časově přítomná, aniž by předmět byl nějak fyzicky přítomný. Její děj bude ukončen ve chvíli, kdy se předmět objeví v našem zorném poli, tj. ve chvíli kdy dokončí

³⁰ Čapek, J., *Myslet podle vnímání*. Praha: Filosofía, 2012, s. 208

svou trasu. Myslím, že Merleau-Ponty snad netvrdí, když říká, že událost nemá v objektivním světě místa, že výše uvedené není vůbec myslitelné. Když totiž uvažujeme o takové události, opět je zasazeno do celého děje perspektivní vnímání. Tento děj je námi představovaný jako přítomný. Zaregistrovali jsme začátek nějakého pohybu předmětu ve chvíli, kdy jsme například seděli doma a psali něco do počítače. Tento pohyb předmětu se sice neodehrává v našem zorném poli vnímání, avšak průběh neviděné události je pro nás v souběhu námi viděné události. Vnímání časové délky pohybujícího se nepřítomného předmětu je na pozadí vnímání toho, co se děje zrovna před námi. Zpětně pak, když celou událost reflektujeme, přisuzujeme dobu psaní na počítači době, kterou trvalo přesouvání se nepřítomného předmětu.

Otázka je, jestli by s tímto Merleau-Ponty souhlasil, dále totiž popisuje přítomnost ve světě jako něco, co je úplně odproštěno od hlediska. Tak je možné si představit pouze myšlený prostor s prostorovými objekty a jejich vztahy. Nemám však vysvětlení pro naši představu „netrvající“ přítomnosti ve světě. „Je však třeba správně porozumět tomu, co chtěli říci. Není-li objektivní svět schopen být nositelem času, pak nikoli proto, že je takřikajíc příliš úzký, takže bychom k němu museli připojit kus minulosti a kus budoucnosti. Minulost i budoucnost existují ve světě až příliš, existují v **něm v přítomném čase**. K tomu, aby se bytí samo stalo bytím časovým, schází ne-bytí spjaté s „jinde“, „kdysi“ ...“³¹ Když tuto pasáž vztáhneme na příklad s řekou, kdy voda v naší nepřítomnosti právě je u svého pramene (je tedy „objektivně“ přítomná a subjektivně budoucí), následně protéká před námi (je objektivně i subjektivně přítomná) a nakonec odtéká někam do moře (je subjektivně minulá a objektivně přítomná). Lze si existenci věcí v naší nepřítomnosti představit buď naprosto objektivně jako pouze myslitelné prostorově rozlehlé objekty někam směřující (kdybychom si měli představit jejich pohyb podle objektivního pojetí, zřejmě by se jednalo o nějakou představu redukovanou na množství střídajících se poloh, přičemž se dostáváme do paradoxu, protože jedna poloha je buď nekonečně malý okamžik, nebo bezrozměrný hraniční předěl mezi tím, co už není a co ještě není), nebo jako uplývání probíhající simultánně s událostmi, které se dějí před námi (jak jsem popsala výše) – což je čas předpokládající hledisko vnímání. V prvním případě se ale nedá v úplném smyslu mluvit o přítomnosti. Domnívám se tedy, že se zde Merleau-Ponty snaží tímto způsobem

31 Merleau-Ponty, M., *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 493

pouze ukázat důsledky spojení naší zkušenosti o světě s objektivní představou času jako sledu jednotlivých po sobě jdoucích okamžiků a dochází k absurditě, což ho vede v závěru k úplnému odmítnutí takového pojetí času. Ve skutečnosti tedy zřejmě nechce tvrdit, že existuje skutečně nějaký objektivní svět v přítomnosti.

2.7. Časovost je spojována s vnímáním pohybu

Zjevná je u Merleau-Pontyho představa času, spojovaná s pohybem. Když popisuje událost z perspektivy, popisuje pohybující se předmět, nebo pohybující se prostředí. Nezdá se mi však, že by nějaká událost měla být podle něj výlučně spojena s pohybem objektů v prostoru. Je otázkou, zda by souhlasil s tvrzením, že je možné vnímat jako událost nějaké statické prostředí. Mohli bychom pro ilustraci uvést jako příklad prázdnou místnost, v níž se nic nehýbe a říci, že staticky trvá ve své existenci. K vnímání časového trvání a odstínění minulosti a budoucnosti by pak přece jen možná bylo zapotřebí nějaké změny. Například západ slunce, noc, východ slunce, přičemž by nyní mohla vyniknout představa statické nehybné plochy jako to, co zde bylo včera a je tu i dnes. Pokud by se nestřídal den ani noc (nebo by nebylo možné den ani noc nijak odlišit - například v nějakém podzemní místnosti bez oken) alespoň bychom občas usnuli a probudili se a vnímali pak něco, co bylo před probuzením a je teď po probuzení). Pokud bychom nepotřebovali spát a byli stále vzhůru, nehýbali se a vnímali jen nehybnou plochu, dostavil by se pocit žízně a hladu nebo např. nudy a mohli bychom tak odstínit minulost od přítomnosti vzhledem k proměnám vnitřních duševních pohnutek, tlukotu srdce a podobně. Nebo by pro vnímání času byl zapotřebí tok myšlenek (tj. díváme se na statický objekt a rozlišujeme v tomto vnímání objektu čas, kdy jsme mysleli na něco konkrétního a odlišili jej od času, kdy jsme na tuto konkrétní věc myslet přestali). Zřejmé je, že pro popis události používá Merleau-Ponty pohled na nějakou viditelnou změnu místa jako fenomén, v němž je čas nějak zřetelně vidět. Merleau-Ponty tvrdí, že: „...k tomu, aby se bytí stalo bytím časovým, schází ne-bytí spjaté s „jinde“, „kdysi“ a „zítra“³². K představě pojmu jinde je zapotřebí alespoň představy, že nyní jsem zde v této prázdné místnosti, kde jsem před tím nebyla. Když se můj přítomný pohled nijak nehýbe, nějaký pohyb, nějaká změna mu předcházela. „Kdysi“ evokuje nejspíše dlouhodobý horizont, kdy jsem prošla nějakým množstvím životních

32 Tamtéž, s. 493

mezníků. Zítřka předpokládá představu střídání dne a noci. Každopádně je tedy pro uchopení času neodmyslitelný nějaký druh změny při pozorování statického prostředí. Snad by bylo přesnější říci, že je třeba nějakého pohybu a zároveň také něčeho, co se nepohybuje, protože pohyb něčeho je vždy ve vztahu k tomu, co je nepohyblivé. Například pohyb sebe na lodi vnímám, pokud považuji krajiny za nepohyblivé, krajiny jsou pohyblivé, pokud se já nehýbu, pokud se pohybuji já i věc, kterou vnímám, pak se nepohybuje např. podlaha po které se já i tato věc pohybujeme.

Navzdory všem nejasnostem je však zřejmé, že čas je něco, co má svůj základ v subjektu, který čas nějak prožívá. Je proto třeba zkoumat čas na pozadí subjektivního vnímání reality a hledat prvotní zkušenost s časem, jež se nachází v takzvaném poli přítomnosti.

2.8. Pole přítomnosti

Zásadním pojmem pro uchopení časovosti je pole přítomnosti. Pole přítomnosti je původní zkušenost, **v níž se nám jeví čas sám**. Merleau-Ponty výslovně navazuje na Husserlovo pojetí času, které jsem nastínila v předchozích odstavcích. V poli přítomnosti je nějaký přítomný děj, například - nyní pracuji na bakalářské práci. Tato činnost má horizont uplynulého dne a horizont večera a noci. Horizonty jsou jakési hraniční předěly, odpovídají Husserlovým intencionalitám nedávné minulosti a budoucnosti. Tyto horizonty se vztahují bezprostředně k přítomnosti. Je to nedávná minulost a bezprostředně očekávaná budoucnost. Nedávnou minulost mám v živé paměti, je to něco, co se nachází bezprostředně za tím, co je nyní přítomné. Vzdálená minulost se časově vztahuje k přítomnosti, ale jen do té míry, do jaké se týká této přítomnosti. Například mohu říci, že již před delší dobou někdo podstoupil předoperační vyšetření. I když se to stalo před delší dobou, stále se událost týká přítomnosti. Týká se totiž onemocnění, z něhož se dotyčný soustavně léčí. Veškeré minulé činnosti, které jsou pro tohoto člověka spojené s nyní probíhajícím zastřešujícím dějem, jsou tedy v jistém ohledu přítomností. Například moje dávná vzpomínka z dětství, kdy jsem byla v Bulharsku a unášelo mě moře, je v určitém vztahu k přítomnosti, protože to je součástí mého, dosud trvajících života. Podobně jako u Husserla se zde objevuje relativita pojetí přítomnosti

v závislosti na tom, na co je zaměřena pozornost. V druhé kapitole, v níž budu vykládat Merleau-Pontyho spojení času se subjektem, se ukáže, že pojem retence má u Merleau-Pontyho mnohem širší záběr (přítomnost objímá celý lidský život). Vraťme se ale k příkladu probíhajícího dne. „Není tomu tak, že bych si představoval svůj den. Den na mě spočívá plnou vahou, je ještě zde, nevybavuji si žádnou z jeho podrobností, ale je bezprostředně v mé moci, abych jej utvářel, mám jej „ještě ve svých rukou“.³³ Není tomu tak, že bychom si představovali svůj den. Merleau-Ponty tvrdí, že všechny tyto nedávno uplynulé události jsou v rámci celého dne stále přítomny bez toho, že bych musela na tyto události vzpomínat. Jsou „zde“, nejsou však thetically přítomny, nejsou uvědomovány, jsou ale přesto vnímány jako samozřejmá součást širší přítomnosti, v níž aktuální děj nějakým způsobem zapadá do kontextu celého dne. Nemám před sebou živý obraz všech jednotlivých částí dne, nepředstavuji si je, vnímám pouze svůj notebook a svojí práci, na které pracuji. Přesto tento počáteční úsek dne není zapovězená a uzavřená minulost. Stále jej vnímám jako součást něčeho přítomného, co stále probíhá. Je to podobné jako Husserlův příklad s melodií. Je slyšet pouze přítomný tón, ostatní již uplynuly. Přesto jsou v kontextu probíhající melodie v retenci přítomné i již uplynulé tóny.

Na druhé straně pole přítomnosti je očekávání. Součástí přítomného dne je také něco, co se ještě do večera bude utvářet. „Stejně tak nemyslím ani na večer, který přijde, a na to, co bude následovat, a přece je „zde“ podobně jako zadní strana domu, jehož fasádu vidím.“³⁴ „Budoucnost nesestává pouze z našich domněnek a snů.“³⁵ Dále k očekávání budoucnosti píše: „...intencionálních liniích, které dopředu vykreslují styl toho, co přijde. (jakkoliv jsme se vždy nadáli toho, že se nakonec ukázalo něco jiného, a bude tomu tak jistě až do smrti).“³⁶ Že se budoucnost neskládá pouze z domněnek a snů znamená, že v naší představě budoucnosti není pouze to, po čem vědomě toužíme, to co je naším dlouhodobým plánem, nebo domněnky, například kdo vyhraje ve fotbale. Intencionálními liniemi jsou naprosto běžné věci, které nevědomě očekávám v každou chvíli svého jednání. Např. se soustředím na předmět, který se nachází před domem a chci si pro něj dojít.

³³ Tamtéž, s. 498

³⁴ Tamtéž, s. 498

³⁵ Tamtéž, s. 498

³⁶ Tamtéž, s. 498

Intencionální linií chápu všechny věci, u kterých přitom automaticky očekávám, že se v bezprostřední budoucnosti objeví, aniž bych si toho byla jakkoliv explicitně vědoma – tj. že když se otočím, tak za mnou budou dveře, když chytnu za kliku, tak se otevřou, a že za dveřmi budou např. schody. Jelikož už se začíná stmívat, očekávám, že na chodbě bude tma, a v přízemí naleznou opět všechny místnosti tak, jak si je pamatuji. Nejsem také překvapena, že se stmívá tak brzy a je větší zima, protože se to děje ve stejném ročním období každý den. Všechny tyto jednotlivosti jsou součástí automatického ne-kladoucího očekávání. Celé toto „okolí“ přítomného aktuálně prožívaného děje je samozřejmě neoddělitelnou součástí tohoto děje, tvoří jeden nedělitelný celek. Merleau-Ponty následně popisuje přítomnost v úzkém smyslu. „Papír, mé pero jsou zde pro mne, ale nevnímám je explicitně, počítám se svým okolím, spíše než že bych vnímal předměty, spoléhám na své nástroje, prodlévám u svého úkolu, spíše než že bych stál před ním.“³⁷ Předměty, které používám při práci, jsou samozřejmě předpokládány. Když vytūkávám písmena do klávesnice, nesoustřeďuji se na pohyb každého jednotlivého prstu, ani na každou jednotlivou klávesu. Nemohu říci, že bych nijak nevnímala okolní prostřední notebooku – stůl, lampu, lištu na obrazovce atd. – nijak na ně však nezaměřuji pozornost, jsou pro mě opět samozřejmou součástí reality, v níž uskutečňuji svůj záměr. V souhrnu lze říci, že ani nedávná minulost, ani očekávání budoucího, ani samotná přítomnost, nic z toho není nijak explicitně vědomo. Z celé vnímané reality je upřena pozornost pouze na realizaci, uskutečňování nějakého záměru. Prožíváme den, aniž bychom tento den rozdělovali na minulost, přítomnost, budoucnost, nebo naopak, abychom jednotlivé události v tomto dni na sebe napojovali a chronologicky řadili jeden po druhém.

Propojení retence, přítomnosti v úzkém smyslu a protence do vzájemné souvislosti podle Merleau-Pontyho neprobíhá až zpětnou reflexí. Ve vědomí jsou tyto dimenze již při prožívání časové reality propojeny. Není tomu tak, že bychom si uvědomovali jednotlivé okamžiky a nějakým vědomým intelektuálním aktem tyto okamžiky propojovali a řadili jeden za druhým. Právě minulé, přítomné je dáno zároveň a je souvztažno – díky jednomu vidím druhé. Skrze retenci „prosvítá“ imprese. Skrze impresi se mi odstiňuje retence. „K tomu abychom měli nějakou minulost a budoucnost, nemusíme intelektuálním aktem sjednotit řadu Abschattungen. Tato odstínění vykazují takřikajíc přirozenou

37 Tamtéž, s. 498

a prvotní jednotu. Skrze ně se ohlašuje právě minulost sama, či budoucnost sama. Zde tkví paradoxní povaha toho, o čem Husserl mluvil jako o „**pasivní syntéze**“ času.³⁸ Časové dimenze jsou ve vědomí neuvědoměle, prvotně sjednoceny aktem, který se děje sám od sebe. V této před-samospojené jednotě časového vědomí jsou tři vzájemně související dimenze. Spojení probíhá neuvědoměle. Jelikož jde o „primární“ zkušenost, kterou získáváme během uplývání času, jedná se syntézu a o vnitřní vzájemnou souvislost jednotlivých částí času.

2.9. Čas jako přechod

Doposud Merleau-Pontyho zajímala statická odlišnost přítomnosti, minulosti a budoucnosti, nyní se však zaměří na přechod jednoho v druhé. Popisované tři po sobě jdoucí okamžiky na diagramu A, B, C jsou popsány jako kontinuální přecházení od jednoho okamžiku k druhému. Retence již není popisována jako uplynulý tón (jak to popisoval Husserl) jakožto nějaký ohraničený obsahový celek, který by byl vystřídán novým obsahem, ale je přechodem. Všechny procesy změny: budoucnost v přítomnost, přítomnost v minulost, minulost v ještě minulejší minulost, jsou navíc jedním spojitým přechodem. Čas je pohyb. „...v čase znamená být a míjet totéž“³⁹. Čas je „pohyblivým prostředím.“⁴⁰ „Obsahem“ retence je tedy nějaký minulý obsah v průběhu proměny do ještě vzdálenější retence, obsahem přítomnosti míjení něčeho přítomného do minulosti. Zdálo by se, že s touto představou přítomné, minulé, či budoucí nemůže být vůbec nic: nemůžeme myslet něco a přiřadit tomu status Teď přítomné, protože fakticky toto něco není ani „chvíli“ přítomné, toto něco nesetrvává v přítomnosti, ale stává se hned minulým. Nemůžeme ani říci, že je něco Teď minulé, protože to nijak „nesetrvává“ v minulosti, ale hned se odstiňuje do ještě odstíněnější retence. Tedy nakonec to vypadá tak, že nepodržujeme něco v retenci jako Teď minulé, ale spíše podržujeme v retenci něco dále se odstiňujícího do minulosti. Slovu být je přiřazen charakter kontinuální proměny z budoucího přes teď na minulé. Jedná se o kontinuální přechod, Merleau-Ponty však říká, že tato kontinuita přesto zachovává individualitu jednotlivých chvil a že tyto chvíle jsou časově rozlišitelné na minulé, přítomné a budoucí. Časové dimenze se překrývají a tvoří

³⁸ Tamtéž, s. 501

³⁹ Tamtéž, s. 503

⁴⁰ Tamtéž, s. 502

nějakou jednotu v mnohosti („bývavě-zpřítomňující-budoucnost“)⁴¹, musejí se překrývat, nemohou být však nerozlišitelné, protože pak by nebyl možný ani přechod od jedné k druhé.

2.10. Čas je subjekt

Ve 20. paragrafu Merleau-Ponty ztotožní subjekt s časem. Dosud Merleau-Ponty pouze tvrdil, že existuje vnitřní, propojení mezi časem a subjektem, bez subjektu by nebyl čas. Minulost a budoucnost neexistuje reálně, existuje jen když „...určitá subjektivita prolomí plnost bytí o sobě, když do něj zakreslí perspektivu, když do něj vnese nebytí.“⁴² Nutnost spoluúčasti subjektu na čase je dána tím, že dimenze času bez subjektu neexistují. Nyní však Merleau-Ponty tvrdí, že čas a subjekt je jedna a tatáž věc. „Já sám jsem čas...“⁴³ Nutnost spojení s pozorovatelem času je odůvodněno tím, že čas nesmí být zpředmětněn. Čas nesmí být pro někoho, tím by se čas opět rozvinul a znehybnil. „Neříkáme, že čas je pro někoho... Pravíme, že čas je někdo.“⁴⁴

Z minulých paragrafů by se zdálo, že není kladena přímo identita mezi subjekt a čas. Merleau-Ponty tvrdil, že pro čas je nutné hledisko pozorovatele, z něhož vidím, jak se něco mění (jako příklad byl uveden pohyb kusu dřeva na řece). Postupoval tedy takto: změna je možná pouze za předpokladu existence subjektu (neříká zde však, že čas sám je tímto subjektem) a dále, že čas se rodí z „mého vztahu k věcem.“⁴⁵ Je zde tedy nějaké Já, subjekt, který se vztahuje z nějakého bodu v prostoru k měnící se krajině. Ono „měnící se“ dává dle Merleau-Pontyho smysl pouze za předpokladu tohoto vztahování k něčemu, co vidím. Je třeba pro upřesnění podotknout, že v předchozích kapitolách, v nichž uváděl, že událost závislá na hledisku pozorovatele, Merleau-Ponty přímo neříkal, co čas je, jen z čeho se rodí a jaké jsou předpoklady pro jeho existenci. Dále je zásadní fakt, že sám subjekt je jaksi vztažný pojem. Zjednodušeně řečeno: v pojetí Merleau-Pontyho nelze

⁴¹ Tamtéž, s. 503

⁴² Tamtéž, s. 504

⁴³ Tamtéž, s. 504

⁴⁴ Tamtéž, s. 505

⁴⁵ Tamtéž, s. 493

o subjektu uvažovat, jako o nějaké samostatné nezávislé entitě, nějakém vnitřku, a že na druhé straně je nějaký nezávislý samostatný vnějšek. Subjekt je esenciálně propojený se světem, ke kterému se vztahuje. Bez vnímání událostí nás obklopujících bychom nebyli tím, čím jsme. Subjekt nelze izolovat a definovat bez jeho okolí, které je smysly vnímaným okolím. V tomto smyslu by sjednocení času a subjektu dávalo smysl, avšak představuje to jisté obtíže, o kterých se zmíním později. Merleau-Ponty tedy nyní přenesl svou pozornost na subjekt a pokusí se vyložit čas prostřednictvím temporalit lidského života.

Subjekt sám je dále pojímán jako něco časového. Sami sebe vnímáme jako bytost konečnou, rodíme se, žijeme a umíráme. Naše zkušenosti probíhají v čase. Celý náš život je jakési vztahování se ke světu, subjektivita je charakterizována intencionalitou a intencionalita esenciálně časová. Vědomí je vždy vědomím časovým, když něco vnímáme, je to akt a akt je něco trvajících. Nelze mít nějaký akt bez trvání, či nějaký statický akt. Když vnímáme, myslíme, prožíváme, jedná se vždy o temporální intencionální vztah. Otázkou je, co znamená zachovávat si v čase vlastní identitu. Zachováním si identity v čase, lze rozumět dvě věci. 1) být numericky tímtež v jeden i druhý moment bez ohledu na kvalitativní proměny této jedné věci 2) kvalitativní změny se nějak podílejí na tom, čím je tato v čase přetrvávající entita. V prvním případě je podstata trvajících věcí nezávislá na kvalitativních proměnách. Jinými slovy, existuje nějaké neměnné já, jež na sebe váže libovolné proměny, avšak nezávisle na těchto proměnách je stále tím, čím je. V druhém případě změny, veškeré vnější projevy tohoto subjektu jsou právě tím, co subjekt dělá subjektem. Podle Merleau-Pontyho právě události lidského života dělají člověka tím, čím je. Osobní identita v průběhu času je spojena s epizodami v lidském životě. Osobní identita je však již částečně předurčená tím, že jsem člověk. Možnost identity pro nějakou entitu závisí na tom, o jaký druh entity jde. Subjekt (člověk) je zasazen do prostředí a jeho určením je vztahování se ke světu. Subjekt je nějakým činným vztahem k tomuto prostředí. Toto vztahování se ke světu je tím, co utváří jednotlivé životní události. Osobní identita je dána propojením těchto jednotlivých událostí v lidském životě. Jak je možné takové propojení? Merleau-Ponty tvrdí, že jejich sjednocení spočívá v tom, že jsou konsistentní, jsou skloubené do sebe. Taková vnitřní konsistence je dána skutečností, že právě tyto jednotlivé epizody jsou (jak bylo vyloženo v předchozích paragrafech) vlastně jednou jedinou přítomností, která zahrnuje minulé přítomné a budoucí

(očekávané). Toto smrštění do jedné jediné přítomnosti bylo tím, co Merleau-Ponty nazval polem přítomnosti. Merleau-Ponty se tedy nakonec od času dostal k subjektu, definuje jej jako jednotu životních událostí, a tuto jednotu pak opět vysvětluje zase časem, jenž je jednou jedinou neustále se proměňující přítomností. Subjekt je tedy na jedné straně tvořen svými událostmi, které se přiházejí a na druhé také sám principem, jenž je sjednocuje.

Zmínila bych zde ještě příklad, jenž Merleau-Ponty uvádí: Swanova láska k Odettě. V tomto příkladu se v jedné chvíli u Swana projevuje láska k Odettě, v druhé chvíli se za jistých okolností projevuje u Swana žárlivost, přičemž tato žárlivost by měla být v kontextu důsledkem předchozí lásky. Smyslem tohoto příkladu je ukázat, že láska vůči Odettě není takto střídána žárlivostí, a že se nemění vztah Swana k Odettě v závislosti jednoho citu k druhému, ale že v průběhu času vztah k Odettě odkrývá, ukazuje se, čím vlastně tento vztah již od počátku vždy byl – současně láskou i žárlivostí.

Příklad se mi zdá trochu matoucí, nicméně Merleau-Ponty by nesouhlasil s tím, že identita člověka je již předem předurčena, jen se postupně projevuje. Podle Merleau-Pontyho je člověk svobodný, může se rozhodovat a ovlivňovat to, čím se stane. Řekla bych, že Merleau-Ponty se zde snaží ukázat propojení retencí s přítomností a očekáváním a pojmout do této jednotné struktury celý lidský život. Vše, co se odehrálo, veškerá minulost, je přítomností spolu probíhající událostí, nejsou to ukončené děje, ale trvají spolu s přítomným dějem, dokud trvá náš život. Současně tato jednotu, jež je v přítomném čase, určuje, jak bude vypadat děj budoucí. Není to tak, že bychom byli nejdříve nějací a pak jiní – například špatní ale pak jsme se změnilí svůj život a stali se dobrými lidmi. Naší přítomnou osobností je to, že jsme byli obojí, charakterizuje nás to, kým jsme byli před tím, to, že jsme se změnilí spolu s tím, kým jsme teď.

2.11. Čas podle Henriho Bergsona

Henri Bergson byl též jedním z filosofů, kteří odmítali názor, že čas je sledem po sobě jdoucích Teď. Jeho vysvětlení objektivního času spočívá ve smíšení čistého trvání a prostoru. Aby dospěl k vysvětlení toho, co je čisté trvání (tedy očištěné od prostoru), vysvětluje smíšení času a prostoru: tedy proč (a jak) je trvání a prostor smíšen. Začíná

úvahou, s níž vysvětluje, že porozumění tomu, co je číslo, není možné bez porozumění prostoru. Číslo je neodmyslitelně spojeno s provizorně nedělitelnou jednotou a dělitelností. Chápání nějaké alespoň provizorně absolutní jednoty je podle Bergsona aktem ducha. Předpokladem pro možnost počítání je nějaký základní dále již nedělitelný základ. Bez základní nerozdělitelné jednotky není možné začít počítat. Je nemožné začít od nekonečně malé části ke sčítání a něčeho se dopočítat. Navíc, nekonečně malá část předpokládá v myšlení nějakou jednotku, kterou zprvu máme danou a kterou pak nekonečně rozdělujeme. „Jak by se jednotka dělila, kdyby se zde nejednalo o tuto jednotku definitivní, kterou se charakterizuje jednoduchý akt ducha?“⁴⁶ a dále: „Jak by se jednotka dělila ve zlomky prohlášena za jednu, kdyby se implicitně nepovažovala za objekt rozprostraněný, jediný v intuici mnohostný v prostoru?“⁴⁷ Jednota, ať je to v praxi cokoliv (jedna ovce, jeden tón) je v myšlení dána absolutně a nedělitelně. Je také předpokladem pro možnost přidání, jelikož se k sobě přidávají právě tyto provizorně absolutně dané jednotky. Tato jednotka, aby vůbec mohla být myšlena, předpokládá rozprostraněnost. Je nemyslitelné přidávat bezrozměrný bod k bodu (bod je vlastně bezrozměrnou hranicí), jelikož mezi jednotlivými body existuje minimální vzdálenost (nesčítáme pak body, ale jednotlivé vzdálenosti). Pro sčítání je zároveň nutná dělitelnost. Pokud máme nějakou jednotku a přičítáme ji k druhé jednotce, rozumíme tomu, co je to dělitelnost, protože již předem víme, že se toto přičtení je aktem utvářejícím mnohost v jednotě. Tedy dělitelností v jednotě. Zároveň, pokud tuto jednotku nepoužíváme ke sčítání, ale zaměříme pozornost na ni samotnou, víme, že tato jednotka je opět dělitelná na zlomky. Tato dělitelnost je, podle Bergsona, opět závislá na prostorovosti. Počet, sčítání a obecně číslo, jsou entity, jež předpokládají vždy porozumění v prostoru i přes to, že si při určitém sčítání nutně nemusíme nic konkrétního prostorového představovat. Počítání dále musí být vždy nepřetržité. To je v podstatě důsledek dvou výše uvedených předpokladů pro počet. Jednoduchý nepřetržitý (kontinuální) celek je pro počítání základní stavební jednotkou, kterou se přidává k jinému nepřetržitému (kontinuálnímu) celku. Nepřetržité vzdálenosti se tvoří z jednotlivých bodů (např. přímka, kružnice). Myslíme jednotu jako nedělitelný celek, abychom mohli sčítat – utvořit mnohost, zároveň chápeme jednotu, jako něco dělitelného, jinak bychom nemohli utvořit složený celek z dělitelných částí a abychom mohli pak i základní jednotu dělit ve zlomky.

⁴⁶ Bergson, H., *Čas a svoboda: O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Filosofie, 1994, s. 52.

⁴⁷ Tamtéž, s. 52

Bergson se přes počet dostává k času. Čas by měl být sledem po sobě jdoucích okamžiků. Tedy v podstatě sčítáním jednotek, či kladením nějakých jednotek vedle sebe. Bergson odlišuje dvojí mnohost 1) kvalitativní mnohost 2) kvantitativní mnohost. Odlišnost takových mnohostí se dle Bergsona zakládá na tom, že jsou jisté věci, které mohou být kvantitativně různé při zpětné reflexi, či po jejich vědomém odlišení, přesto však jsou ve své původní pocíťované podobě takto neodlišené, i když zůstávají v jiném smyslu (kvalitativním) mnohé. Například naše duševní stavy (jako emoce) mají takovou povahu, nebo třeba melodie. Podle Bergsona je rozdíl mezi počítáním viděných objektů a je rozdíl mezi počítáním pocíťovaných stavů, jako je například hněv. U viděných objektů, tedy u vjemů nějakých prostorových objektů je prostorovost přímo viděna, avšak prožitky, jako hněv, láska, nebo smutek, či při poslouchání znění úderů zvonu (nebo nějakého zvuku) nevnímáme prostorově. Přesto je pro možnost počítání takových prožitků a dokonce i pro jejich pojmové vymezení nezbytné prostorové vnímání. U těchto entit si prostorovost alespoň symbolicky představujeme. Prostor, či prostorové myšlení vysvětluje Bergson takto: prostor není něco, co bychom vnímali spolu s počítky, ale je spíše aktem ducha. Duch je principem charakteristického sjednocení jednotlivých vjemů. Zdá se dokonce, že prostorové myšlení hraje roli v možnosti utváření pojmů. To by vyplývalo z faktu, že jakákoliv myšlená jednotka odlišitelná od jiné (tedy i významová jednotka) není nezávislá na prostorovosti. Říká, že prostor je základem možná i pro řeč. Když mluví o významovém odlišování stavů vědomí, jejich mnohost spojuje s myšlením a reflexí. Pokud by čas bylo něčím dělitelným a počítatelným, byl by prostorem: „...čas chápaný ve smyslu prostředí, v němž se dějí rozlišení a se sčítá, není nic jiného, než prostor.“⁴⁸ Bergson si dále klade otázku, zdali je čas prostorem a postupuje následující úvahou. „Nuže exteriorita jest vlastní charakter věcí, které zaujímají prostor, kdežto fakta vědomí nejsou si podstatně vzájemně vnější a stávají se takovými jen tím, že se rozvíjejí v čase, chápaném jako homogenní prostředí.“⁴⁹ Přesto, že tvrdí, že exteriorita je vlastním charakterem věcí v prostoru, tvrdí, že prostor nevnímáme v počítcích, ale že prostorové vnímání je aktem ducha. Zdá se tedy, že tento rozdíl, o kterém mluví, nebude dán tím, že by něco bylo reálně vnější a vůči sobě externí tedy nezávislé na mysli a něco je jen subjektivní a nachází se

48 Tamtéž, s. 57

49 Tamtéž, s. 60

pouze v mysli a nikoliv v externím rozprostraněném světě (protože říká, že i vnímání prostorových věcí je subjektivní, tyto věci vnímám jako prostorové a vůči sobě externí jen díky aktu ducha – Bergson říká, že nevnímám prostor, ale že prostorovost utvářím nějakým určitým aktivním spojením vjemů). Pro upřesnění je tedy nezbytné dodat, co je stav vědomí. Můžeme rozlišit provizorně stav vědomí jako prostorový vjem krajiny, a dále pocitování nějaké emoce nebo vnímání něčeho, co není „přímo“ vnímáno prostorově, ale pouze symbolicky, tedy hněv, či radost nebo vnímání tónů. V těchto dvou provizorních stavech vědomí se nelze odvolávat na to, že v jednom případě jde o vztah subjektu k nějakému vnějšku a v druhém o nějakou introspekci. Mezi neprostorové počítky totiž patří například údery kladiva, které slyšíme.

Zásadní pro Bergsona (pro odmítnutí času jako prostoru) je fakt, že lze něco vnímat pouze prostorově (ať už reálně, či symbolicky) a pro něco jiného je ještě předpokladem další dimenze, než prostorovost. Stav vědomí, nakolik je stavem vědomí, může být vystřídán jiným stavem jedině v čase. Tzn., ať už máme vjem krajiny, nebo vjem tónu, nebo pocítujeme bolest, či radost, tyto stavy se mohou střídat a být vůči sobě jiné jen díky času, který není jen prostorem. Zdálo se mi trochu matoucí jeho rozlišování skutečného a symbolického prostoru, avšak myslím, že zde nehraje roli, střídají-li se počítky viděné reality, nebo pocity radosti, či hněvu. V tomto smyslu je zřejmý rozdíl v tom, že u viděné reality, kde se věci nacházejí v jednom okamžiku v prostoru a jsou tedy jaksi v jednom okamžiku vůči sobě vnější, je něco jiného, než střídání těchto vjemů jeden / po druhém, což je mnohost ne pouze (ač symbolicky) prostorová. U emocí totiž také může být více prožitků přítomných najednou. I když mohou být odlišené pouze symbolicky a ne v prostoru vnímaném, zásadní je, že tyto prožitky se odlišují střídáním s jinými a to už je časová posloupnost.

Čas tedy není prostor. Počítaný čas je však časem neodmyslitelně spojeným s prostorem. Přesto však existuje jakýsi původní čas, který není nijak spojen s prostorem a to je čisté trvání. „Trvání zcela čisté je forma, které nabývá sled našich stavů vědomí, když se naše já nechá žít, když se zdržuje toho, aby odlučovalo stav přítomný od stavů minulých“⁵⁰ Takový čas je prost čísla, množství, dělitelnosti. Takové trvání je z jedné

⁵⁰ Tamtéž, s. 61

strany sledem, avšak není sledem podle před a po – nerozděluje se v něm minulé přítomné a budoucí. Bergson tvrdí, že takové stavy mohou být ve sledu, aniž by vjemy byly časově ohraničeny podle před a po jeden po druhém. Tento neohraničený sled nazývá Bergson „organizací.“ Organizací vjemů podle Bergsona je mnohost jednotlivých vjemů jdoucích po sobě ale v jiném smyslu, než v tom, jak tomu rozumíme u homogenního času smíšeného s prostorem. Je to čas nekladoucí, nereflektovaný: „...sled existuje jen pro vědomého diváka, který si připomíná minulost a klade vedle sebe dva výkyvy nebo jejich symboly v pomocném prostoru.“⁵¹ Stav vědomí očištěný od prostoru, kdy zakoušíme samotné trvání, připodobňuje k melodii, kdy jednotlivé části se spojují v jednotu. Pro popis takového sledu bez oddělování jednoho okamžiku od druhého vyjadřuje sled jako kvalitativní změnu bez kvantitativní změny. Míšení času s prostorem (homogenní čas) je spojeno s myšlením, vzpomínkou a schopnosti abstrahovat. Čisté trvání je naopak spojeno s bezprostředností, bezmyšlenkovitostí, bez symbolicky prostorového řazení. Taková proměna je stavem, kdy jsme vnímajícím, ač nemyslicím svědkem proměňující se reality bez toho, že bychom si byli explicitně vědomi, že uplynulá realita je minulostí a právě plynoucí je aktuální.

Podle definice Bergsonova čistého trvání si lze velmi těžko představit takové čisté trvání, jelikož nejsme nemyslicími bytostmi bez prostorového myšlení. Nabízí se otázka, zdali je člověk vůbec schopen takového prožitku v čistém trvání. Mohu souhlasit s tím, že lze bezmyšlenkovitě poslouchat skladbu bez vědomí toho, že by některé tóny uplynuly. Tento celek vnímám jako celý přítomný. Přesto je však melodie jakýmsi vztahem jednotlivých tónů. Je otázkou, jestli bychom vůbec vnímali harmonii ve své specifické kvalitě, kdybychom nějak podvědomě, i když nereflektovaně již neodlišovali tóny kvantitativně jeden od druhého jakožto nějaké identické od sebe odlišené celky (například na pravidelný rytmus bezděky reagujeme přizpůsobením chůze). Těžko říct, jestli by s tímto Bergson souhlasil, jelikož ve své eseji odkazuje k reflexi a k myšlení. Avšak explicitně tvrdí, že v čistém trvání prožíváme realitu ve snu, přičemž sen je něco, co pociťujeme, ale nijak nemyslíme. Nakonec, jsme schopni zakoušet takové čisté trvání i v bdění a zde mluví o bezprostřednosti prožívání.

51 Tamtéž 65

Pokud bychom souhlasili s tím, že existuje a lze prožívat něco jako čisté trvání, pak si lze položit otázku, podle jakého principu se stává kvalitativní mnohost kvantitativní. Je-li v jednom splývajícím celku trvání nějaká kvalitativní mnohost, podle čeho určíme ve zpětné reflexi, že právě tyto 4 tóny uplynuly, kdežto právě tento zrovna trvá? Na jednu stranu máme schopnosti, dispozice (schopnost abstrakce, myšlení, reflexe), na druhou ale také věcný obsah zkušenosti, zprvu neodlišenou směsici prožívaných kvalit, z níž se za přispění myšlení stává homogenně časová realita. Naše splývající mnohostné kvality musí být podle něčeho kvantitativně co do času odlišitelné. Je zde třeba odlišit dvě věci: samotná schopnost abstrakce, ta udělá z tónu obecný pojem a jsme schopni pak tóny vnímat jako tóny (tedy patřící do jedné množiny stejných entit), odlišit pak jeden tón od druhého. Schopnost prostorově odlišovat je tedy schopností nějak dělit něco od něčeho jiného. Neučí nás dělit minulost od přítomnosti a budoucnosti. Proč právě tyto tóny zní teď a proč tyto již zazněly a tamty vzdálenější zazněly ještě dříve? Pokud jsou minulost a přítomnost až důsledkem myšlení, pak je třeba vysvětlit, podle čeho myšlení klasifikuje ze změní neodlišeného množství kvalit něco, co bylo a něco, co je právě teď. Zdálo by se, že již v čistém trvání naší zkušenosti se zde předpokládají jednotlivé časové dimenze. V tomto smyslu si myslím, že je vznesena námitka Merleau-Pontyho, který trvá na tom, že je třeba zachovat původní odlišnost těchto dimenzí.

Bergson v textu často uvádí termíny, jako zpětná reflexe či vzpomínání v souvislosti s minulostí a budoucností. Je však možné, že Bergson jednotlivé časové dimenze zachovává již heterogenním čase, kdy minulé vjemy jsou něčím co je „kvalitativně odlišeno“ od přítomnosti, avšak nejedná se při tom o žádný intelektuální akt myslí a zůstává tedy takto po uplynutí ve vědomí ne úplně nepodobným způsobem jako Husserlovy retence. Nicméně se mi z Merleau-Pontyho poznámky ve *Fenomenologii vnímání* zdá, že Bergsona pochopil právě ve smyslu předchozího odstavce.

3. Srovnání Husserlova konceptu času a Merleau-Pontyho pojetí času s přihlédnutím k Bergsonovi

3.1. Husserl a Merleau-Ponty

Ze všeho nejdříve je na místě zmínit, že Merleau-Ponty používá jiné pojmy, jimiž vysvětluje strukturu složenou z retencionálního, impresionálního a protencionálního vědomí. Zatímco Husserl tvrdí, že retence je podržováním toho, co právě uplynululo, Merleau-Ponty tvrdí: „Intencionality, které mne ukotvují v určitém okolí, Husserl nazývá protence a retence.“⁵² Zdá se zde, že výraz podržování u Husserla spíše evokuje pouze představu nějakého aktu vědomí, jenž není nutně vždy vztažen k prostorové orientaci. Ze čtení Husserla je zjevné, že protence a retence jsou nutné pro to, aby bylo možné uchopit melodii, což není prostorový objekt (čímž nechci říct, že by bez trvání podle Husserla bylo možné vnímat nějaký prostorový předmět). V Přednáškách se o časovém vnímání prostorových předmětů příliš nedozvídáme, ačkoliv je bez pochyb zřejmé, že ve stejném smyslu lze hovořit o časovosti také vzhledem prostorovým předmětům. Intencionální akt je esenciálně časový, nemůže netrvat, nemůže být statický i přes možnost jakéhosi odlišení čistě časových transcendentních objektů a prostorových transcendentních objektů. Pohled na prostorové objekty trvá, byť je náš časový objekt rozpoznáván trochu jinak, než v případě melodie. Pohled na nepohybující se prostorový předmět by měl být obdobou poslechu melodie. Originálně je daný aktuálně přítomný pohled např. na kouli. V tomto trvajícím pohledu se díky podržování „právě minulého“ v našem poli vnímání objevuje koule samotná. O časovosti prostorových objektů se Husserl vyjadřuje také v *Idejích k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii I.* V paragrafu 41. Když se vyjadřuje o primární vzpomínce na pozorovaný předmět, mluví o proměňujících se kvalitách, když obcházím stůl. Zde se Husserl snaží vysvětlit transcendenci stolu a jak se nám tento jeden a týž objekt dává v čase. Když toto dělá, mluví o různých pohledech spojujících se ve vzpomínce (retenci). Zde se tedy zmiňuje také o pohybu a změně, když mluví o obcházení stolu a o tom, že: „Vnímání stolu se stále mění, je kontinuitou střídajících se vjemů.“⁵³ Není však explicitně řečeno, že by se vnímání času vždy nutně

⁵² Merleau-Ponty, M., *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 498 - 499

⁵³ Husserl, E., *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2004, s. 84

vázalo na změnu perspektivy v prostoru, či pohybující se okolí. Časovost je nutná též při pozorování předmětu stále z též perspektivy, což se mi však zdá dost zásadní. U Husserla je aktuální Teď spojeno s aktuálním pohlížením na věc a od tohoto pohledu je odlišen transcendentní předmět, který se nemění a zůstává stále týž a zdá se být součástí nějaké širší přítomnosti, podobně, jak to popisuje Husserl v *Přednáškách k fenomenologii vnitřního časového vědomí* o melodii, kdy v „užším“ smyslu přítomné Teď je jeden tón, v „širším“ smyslu je přítomná celá melodie. „Vnímaná věc může být, aniž by byla vnímána, aniž by byla i jen potencionálně vědomá; a může být, aniž by se měnila. Vnímání samo je ale tím, čím je v neustálém toku vědomí a samo je neustálým tokem: vnímané nyní se neustále mění v navazující vědomí právě minulého a zároveň vysvítá nové nyní atd.“⁵⁴ Pakliže si tedy vezmeme u Husserla analogicky k melodii nějaký statický prostorový předmět, na který se nějakou dobu díváme, je tento trvajícím pohled z jedné perspektivy rozdělitelný na jednotlivé momenty, kdy se jeden moment stává retencí a přesouvá se do aktuálního Teď. V každém momentu Teď, který přechází do retence, je vždy viděn předmět z téže perspektivy. Tedy, bez ohledu na proměny perspektivy by možná stále platila struktura, kterou popisoval pro melodii, avšak s tím rozdílem, že u melodie její nepřítomná část někdy byla, nebo bude Teď, u prostorového předmětu bude vždy stále přítomná Teď jen jedna jediná strana prostorového předmětu. Teď a strana předmětu v tomto smyslu zde zřejmě hraje roli, jelikož uvádí Husserl analogii nepřítomných tónů melodie a neviděných částí prostorového předmětu. U Merleau-Pontyho je v každém případě pro čas změna perspektiv, či pohybu předmětů v prostoru nezbytně nutná. K tomuto tématu se ještě vrátím v úvahách.

Ačkoliv je u Husserla trvání zřejmě možné popsat docela dobře i na viditelných prostorových předmětech, v *Přednáškách k fenomenologii vnímání vnitřního časového vědomí* uvádí Husserl melodii. Melodie je něco, co lze vnímat z časové perspektivy, avšak i přesto, že se pravděpodobně při poslechu melodie nebudeme nacházet nikde mimo prostor, není prostorovost objektu v jeho analýze struktury času uvedena explicitně jako nutný předpoklad. Naproti tomu Merleau-Ponty mluví o skutečném poli přítomnosti ve smyslu prostorového pole, uprostřed kterého je subjekt obklopen svým okolím. Zároveň je u Merleau-Pontyho již na začátku jeho pojednání naznačena pojmem „ukotvení“

54 Tamtéž, s. 85

souvislost se subjektem v jakémsi širším rámci. Toto ukotvení odkazuje k souvislosti subjektu a času v tom, že díky poli přítomnosti se nějak orientuji ve světě, vím, kdo jsem, co jsem, co tu pohledávám (ať už mluvím v užším smyslu o tom, kde jsem, jak jsem se dostala právě na toto místo, nebo o budoucích účelech mého jednání).

Zde bych zmínila také jinak odlišné pojetí retence u Merleau-Pontyho a Husserla. U Husserla se zdá být retencí něco, co se vztahuje k nějakému vnímanému předmětu (v tomto případě melodie), do jisté doby retence doznívá i po skončení melodie. Nakonec se ale vytratí a zůstane pouhá vzpomínka, kterou si lze následně vybavit názorným znovuzpřítomněním dříve vnímané melodie pomocí vzpomínky. Retence u Merleau-Pontyho však sahají do větší vzdálenosti, respektive až na začátek našeho života. V nejširším smyslu lze považovat za retence vše v našem celém životě. Názorná vzpomínka by pak (teoreticky) pro Merleau-Pontyho měla být zpřítomněním toho, co je stále v přítomnosti obsaženo jako retence. O názorných vzpomínkách se toho však u Merleau-Pontyho příliš nedozvídáme.

Nakonec, Merleau-Ponty sjednocuje čas se subjektem. Nelze popřít, že něco podobného dělá v jistém smyslu i Husserl. Na jednu stranu je trvání podstatou intencionálního aktu vědomí a dále Husserl tvrdí, že ve vědomí dochází k nějaké syntéze, avšak neklade si explicitně toto sjednocení jako problém. Merleau-Ponty si však klade toto sjednocování jako problém, jenž je třeba vyřešit. Syntéza je pojmenována jako pasivní, avšak zdá být v jistém smyslu nějakou aktivitou. Trvání se jeví jako vznikání (stále nových událostí). Z toho by se zdálo, že by subjekt měl být původcem takového vznikání a být v nějakém smyslu aktivní. Avšak Merleau-Ponty říká, že si nejsme vědomí nějakého aktivního tvoření časového plynutí, ani sjednocování právě minulého s přítomným a s očekáváním budoucího. Tedy na jedné straně, že bychom byli sami aktivní ve vnímání a na straně druhé tomu není tak, že bychom jednotlivé uplynulé události nějakým intelektuálním aktem spojovali retence a protence do jedné neustále proměňující se přítomnosti. Spíše máme pocit, že se vše děje samo od sebe, tak jako nám např. samo od sebe tluče srdce: „Je vskutku patrné, že nejsem původcem času, stejně jako nejsem

původcem tlukotu svého srdce, nejsem to já, kdo se při časech chápe iniciativy; nevybral jsem si, zda se narodím.“⁵⁵

Důležité je tedy zde asi vědět, co vůbec má znamenat aktivita subjektu. Ve *Fenomenologii vnímání* z paragrafu 23 se zdá, že ačkoliv je subjekt vždy nějak esenciálně vzažen ke světu a bez světa by nemohl být tím, čím je, může být něco, co patří výhradně subjektu a tím bude zřejmě akt svobodné vůle a, řekněme, přemýšlení (které je vlastně také chápáno jako sovobodné a je důsledkem vlastní aktivity subjektu). Svobodná vůle sama zřejmě nebude možná bez okolí, v němž se tato svobodná vůle může projevit, ale v tomto ohledu by subjekt projevoval sobě vlastní činnost. Intelektuální činnost není podmíněna vztahem k prostorou, či vnímanému okolí. Dále píše: „A přece toto prýštění času není pouze faktem, jemuž podléhám, mohu v něm nalézt útočiště proti němu samotnému, což se děje v rozhodnutí, které mne zavazuje, či v aktu pojmového vymezení.“⁵⁶ Akt rozhodnutí je momentem sovobodné vůle, po kterém může následovat jednání, které pak ovlivní, co se v budoucnu stane mojí aktuální přítomností. Zároveň může v jistém smyslu subjekt čas přesahovat. Může cestovat mezi minulostmi formou reflexe a formou očekávání si může představovat budoucnost. V tomto smyslu pouze nepodléháme nutnosti času, protože máme možnost se z něj částečně vymanit. Pro možnost představy (něčeho konkrétního) je nutná nějaká vlastní činná aktivita myslí spojená se zkušeností, tedy s předchozími událostmi. Také možnost tvořit pojmy na základě předchozích událostí je nutná schopnost reflexe.

V tomto smyslu tedy nejsme aktivní, pokud jde o syntézu a tvoření času. Pasivní syntéza je označením pasivní aktivity, aktivity subjektu bez přispění volby, iniciativy nebo rozhodování subjektu. Pasivní aktivita se odlišuje od pasivity úplné. Pasivita úplná je pouhé přijímání něčeho bez jakéhokoliv vlastního přispění. Pasivní aktivita bude spočívat ve vztahu ke světu. „...je to obklíčení, bytí v situaci, před níž neexistujeme, které ustavičně začínáme a jež je pro nás samotné konstitutivní.“⁵⁷

⁵⁵ Merleau-Ponty, M., *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 511

⁵⁶ Tamtéž, s. 511

⁵⁷ Tamtéž, s. 511 - 512

Dříve již bylo řečeno, že vztah subjektu ke světu je nutným předpokladem pro přítomnou událost. Bez založení perspektivy by neexistovalo minulé ani budoucí. Tento vztah je na jedné straně aktivním (mohu se ve světě svobodně pohybovat), na straně druhé je pro nás naše vnímání aktivitou nevolní. Vnímaná realita se nějak sama zjevuje. Vnímáme, avšak to, co vnímáme v aktuálním čase je dáno samo. Samo se objeví v našem vnímání a vždycky se v našem vnímání (pokud jsme při vědomí) něco objevuje. Pokud vnímání něčeho není definováno jako pouhé pasivní přijímání vnější skutečnosti, pak je takové vnímání nutně nějakým aktem, jenž leží na straně subjektu. Avšak, ne pouze na straně subjektu, pokud bychom nechtěli tvrdit, že subjekt si sám své vjemy utváří (to nedělá, syntezuje něco, co je dáno ve vnímání). Je pravda, že se můžeme částečně aktivně podílet na tom, co se v našem zorném poli objeví, ale již se aktivně nepodílíme na tom, že se vždy něco objevuje.

Merleau-Ponty nakonec řekne: „Nejsme vnímáním jež by bylo překonáno souzením, nýbrž jsme **celí aktivní i pasivní**, jsme totiž vynořením času.“⁵⁸ Patrik Burke k tomu podotýká. „Bylo by možná, pro Merleau-Pontyho lepší říct, že nejsme ani celí aktivní ani celí pasivní, ale že jsme aktivní pasivita a pasivní aktivita, ale nikdy aktivita, která naprosto aktivuje pasivitu nebo pasivita, která naprosto zpasivňuje aktivitu.“⁵⁹

Jde o to, že pokud jsme celí aktivní, pak bychom celí byli časem v tom smyslu, jak byla definována aktivita (což nejsme). Pokud bychom byli celí pasivní, tak bychom zas nebyli aktivní. Pro aktivitu je pasivita nutným předpoklad, ale nezpůsobuje aktivitu. Jsme aktivní v této pasivitě – např. díky tomu, že něco událo, jsme schopni si aktivně rozpomínat na tuto událost. Díky pasivní syntéze událostí, které mají svůj základ vnímání, jsme v situaci, ve které se můžeme o něčem rozhodovat, nějak jednat, tedy aktivně spoluurčovat, co se bude dít. Pro pasivitu je v jistém smyslu nutná aktivita, ale nezpůsobuje pasivitu. Např. na našem rozhodnutí je, kam v danou chvíli zrovna půjdeme a co se tedy objeví v našem zorném poli, ale nezpůsobuje to fakt, že se v našem zorném poli něco objevuje vůbec.

⁵⁸ Tamtéž, s. 512

⁵⁹ „It would have been better, perhaps, for Merleau-Ponty to say that we are neither wholly active nor wholly passive, but that we are an active passivity and a passive activity, but never an activity which thoroughly activates the passivity or a passivity which thoroughly pacifies the activity.“ Burke, P., „Merleau-Ponty's Appropriation of Husserl's Notion of ‚Präsenzfeld‘“, in: Burt Hopkins (ed.), *Husserl in Contemporary Context*. Kluwer, Dordrecht, 1997, s. 57

Shrňme si nyní, co víme o čase jakožto subjektu. Subjekt je jedním polem přítomnosti, které sjednocuje všechny jeho životní události v jednotu. Právě díky tomuto sjednocení je subjekt tím, čím je. Právě díky tomuto sjednocení si zachovává identitu v průběhu plynutí svého vlastního života. Subjekt jakožto čas je sám v čase a sám je plynutím tohoto času. Subjekt je časem a čas je plynutím jedné proměňující se přítomnosti. Uvnitř tohoto pole dochází k proměně z budoucího do přítomného a z přítomného do minulého. Existuje tedy jedna širší přítomnost (tím je subjekt sám) a pak užší přítomnost a tím je to, co je explicitně přítomné. Přítomnost se nemění, přítomné se proměňuje. Zdálo by se, že subjekt by tedy měl být sám všemi svými událostmi, což by znamenalo, že by musel být vším tím, co se proměňuje v jeho zorném poli, které zakládají možnost existence času, zároveň by byl plynutím svého vlastního života. Subjekt by musel být celým světem. To by ale asi Merleau-Ponty netvrdil, subjekt a svět se odlišují i přesto, že jsou v těsném vzájemném vztahu. Pokud je subjekt něco odlišitelného od světa (byť vztaženého ke světu), v němž je, a v němž jeho existence trvá, pak se mi zdá, že by nemohl být sám časem. Čas by závisel také na věcech ve světě. Celkově se mi zdá představa, že čas je sám v čase dost nejasná. Subjekt podléhá času, pokud v něm trvá. Čas se však rodí z jeho vztahu k věcem. Svět a věci v něm jsou v bytostném vztahu k subjektu ale nejsou tímto subjektem samotným. Subjekt je ve světě a podléhá času, sám subjekt trvá. Pokud je subjekt v čase, pak je také součástí událostí, které ve světě jsou. Čas by pak musel být něčím, co je společného světu i subjektu a nebyl by pouze subjektem. Je-li subjekt polem přítomnosti (jedna uvnitř se proměňující přítomnost), tak dle mého názoru platí, že pokud je v čase, mělo by se toto pole přítomnosti proměňovat z jedné přítomnosti do nové přítomnosti, avšak ne uvnitř sebe, ale vně sebe. Toto pole přítomnosti může takto „podléhat“ času. Pak by musel existovat princip, který sjednocuje tyto události, ten by sám byl v čase... atd. To však samozřejmě podle Merleau-Pontyho neplatí. Subjekt je sám v čase. Je sám v sobě, sám se utváří.

3.2. Merleau-Ponty a Henri Bergson

Z toho, co Merleau-Ponty o Bergsonovi ve Fenomneologii vnímání říká, je něco s čím souhlasí, v zásadě se však s Bergsonem v pojetí času neztotožňuje. Empirici chápou

vzpomínky jako minulé vjemy, které jsou uchovávány v nějakých částech mozku. Zároveň tvrdí, že při stimulaci nervových cest v mozku jsou tyto vzpomínky znovu aktivovány, což způsobuje, že subjekt si vzpomínku vybaví. Mozek je tedy jakási plnicí se skříňka. Bergson takové pojetí kritizuje, s čímž Merleau-Ponty souhlasí. Bergson odmítá představu, že vzpomínky jsou takto uloženy v mozku a argumentuje tím, že při poškození části mozku by mělo dojít k poškození vzpomínek. Avšak pokud by tato teorie byla pravdivá, při ztrátě vzpomínek v případě amnézie by měla být poškozená tato specifická část mozku. Poškození při amnézii je naopak rozšířeno po celém mozku. Pokud bychom se měli zaměřit na pojetí vědomí Bergsona obecně, v zásadě Bergson považuje vědomí za něco, co je v nějakém vztahu k mozku, ale není redukovatelné na mozkové stavy či procesy. Mozková zranění poškozují schopnost aktivovat vzpomínky, nikoliv však vzpomínky samotné. Bergsonův pohled však čelí problému. Minulost nemůže být vysvětlena odvoláním se na znovu vyvolané vjemy. Vyvolání vjemu jako takového je přítomný akt, jedná se o zpřítomnění vzpomínky, vzpomínka je tedy přítomná. K tomu, abychom ji mohli rozpoznat jako minulou, se již předpokládá porozumění minulosti. Námitku, kterou vnesl Merleau-Ponty, jsem již popisovala ve výkladu Bergsonovy analýzy času v knize *Čas a svoboda*.

Přes veškeré odlišnosti lze nalézt znaky, které jsou podobné Husserlově teorii a potažmo také teorii Merleau-Pontyho. Totiž spojení minulého přítomného a budoucího. Bergson pro vysvětlení čistého trvání používá stejně jako Husserl příklad melodie, která se nám ve spontaneitě dává jako jeden časově nerozkouskovaný celek. Stejně jako Husserl a Merleau-Ponty se Bergson domnívá, že čas, tedy alespoň ve své čisté formě nesmíšené s prostorem, není sledem sobě jdoucích *Ted'*, a že takový čas je časem myšleným, nikoliv prožívaným. Rozlišení minulého přítomného a budoucího však podle Merleau-Pontyho chápání Bergsona není součástí čistého trvání. Podle Merleau-Pontyho Bergson spojil minulé přítomné a budoucí bez zachování jednotlivých dimenzí (jež nejsou odlišeny již ve vnímání, ale až přispěním myšlení). Merleau-Ponty a Husserl naproti tomu trvají na tom, že minulost a budoucnost, jakkoliv jsou sjednoceny s přítomně prožívaným okamžikem, nejsou výsledkem žádné reflexe, nejsou ničím, co by bylo nutně závislé na nějakém intelektuálním aktu. Již ve spontaneitě vnímání prožíváme minulost přítomnost

a budoucnost ve své nejčistší prvotní formě v poli přítomnosti. „Bergson se mýlil, když vysvětloval jednotu času jeho kontinuitou. V podstatě tím smísil minulost, přítomnost a budoucnost.....Jakkoliv mohou být okamžiky C a D blízko sebe, nejsou nerozlišitelné, neboť pak bychom již neměli čas.“⁶⁰ Merleau-Ponty by jistě také nesouhlasil s vyjmutím prostoru ze vztahu k časovosti, avšak pro Merleau-Pontyho je prostor něco jiného než pro Bergsona. Merleau-Ponty rozlišuje mezi homogenním objektivním 3D prostorem a prostorem původně zakoušeným, v němž ještě neexistují jednotky vzdálenosti, ale spíše jen vágní určení směrů.

⁶⁰ Merleau-Ponty, M., *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 503

4. Několik úvah k přítomnosti a spojení subjektu a času.

Aktivita, pasivita, čas a vůle

4.1. Změna v perspektivě, změna perspektivy

Po dokončení interpretačních částí a srovnání by již mělo být mnohé vidět, přešla bych proto k několika úvahám, které se týkají dvou zásadních bodů u Merleau-Pontyho: jednota v mnohosti, a čas jako subjekt. Tedy, tato pohybem vznikající „konstrukce“, kterou Merleau-Ponty nazývá pole přítomnosti, je něco, co je bytostně spojeno se subjektem. Perspektivní vnímání pozorovatele umístěného v prostoru, kolem kterého se věci dějí, bylo to, co vysvětlovalo existenci časových dimenzí a možnost změny. Dále Merleau-Ponty navazuje na Husserla s příkladem dne: den je chápán jako přítomný jen díky tomu, že jeho uplynulá část na „mne spočívá plnou vahou“ a protože jeho zbývající část mám „ještě ve svých rukou.“ Zde se tedy možná ukazuje další rozměr vlastní svobodné vůle utváření konkrétního přítomného obsahu⁶¹. Zároveň však tyto dimenze musí být nějak současně od sebe odděleny, aby byla možná představa nějakého plynulého časového přechodu. Merleau-Ponty říká, že tomu není tak, že bychom si představovali svůj den. Není tomu tak, že bychom si představovali jednotlivé okamžiky a nějak je spojovali. Toto spojení není nijak uvědomělé. Zároveň říká, že máme zbývající část dne stále „ještě ve svých rukou.“⁶² Zde se tedy ukazuje další rozměr vlastní svobodné vůle na utváření konkrétního přítomného obsahu. Na jedné straně si lze představit kus dřeva plující po řece, když stojíme na břehu a pohybující se krajiny. Lze si představit uplývající den před našimi očima, když pozorujeme například východ slunce a jeho západ. Na druhou stranu jsme však také bytosti, které se v prostoru mohou pohybovat. Pokud stojíme na břehu řeky, díváme se směrem k prameni řeky a otáčíme hlavou směrem k nejvzdálenějšímu bodu řeky, který se našemu pohledu nabízí, vlastním pohybem těla projíždíme trasu od jednoho místa k druhému. V tu chvíli je pro nás budoucností pramen řeky těsně před tím, než se rozhodneme otočit hlavou směrem k prameni řeky, přítomností ve chvíli, kdy pohlédneme

⁶¹ Pokud zmíněnou citací Merleau-Ponty nechtěl vyjádřit možnost utvářet zbytek dne, zdá se mi i takto zřejmé vzhledem k povaze Merleau-Pontyho pojetí přítomnosti jednání subjektu spolupůvodující na obsahu přítomnosti. Místo příkladu člověka jedoucího po proudu řeky na loďce lze uvažovat o subjektu, který se pohybuje z vlastní vůle (např. Chůze). Navíc, cokoliv v nějakém dni dělám, kam se dostanu, určuje, co se kolem mě bude pohybovat.

⁶² Tamtéž, s. 498

na pramen řeky a minulostí, když se při otáčení hlavy pramen vytratí z našeho zorného pole. Zdá se, že jsme nyní my sami strůjcem proměny, která se děje před našima očima. Jistě jsme stále omezeni perspektivou a bodem v prostoru, na kterém jsme, byť se tento bod může měnit, pokud se rozhodneme přejít z jednoho místa na druhé. Nyní již změna není čistě jen vztahem vnímající bytosti k proměňujícímu se prostředí, ale tato vnímající bytost se také podílí svou vůlí na proměňování tohoto prostředí. Máme-li ještě den ve svých rukou, můžeme na jedné straně očekávat, že zapadne slunce, můžeme se však rozhodnout, co v tomto uplynulém dni budeme dělat (tedy, jak také tento den bude vypadat a co pro nás v úzkém smyslu bude fyzicky přítomné).

4.2. Melodie jako časový objekt, srovnání s vnímáním prostorových předmětů

Navázala bych zde ještě na předchozí úvahu, která je v mém srovnání Husserla a Merleau-Pontyho: „A stejně tak nemyslím ani na večer, který přijde, a na to, co bude následovat, a přece je „zde“ podobně, jako zadní strana domu, jehož fasádu vidím a vnímám.“⁶³ Tato věta se evidentně váže na Husserlovu analogii času a prostoru. Dle Husserla existuje rozlišení mezi imanentně a transcendentně zaměřenými akty. Rozlišení mezi imanentním a transcendentním lze nalézt v prostoru stejně jako v objektech mimoprostorových (jako právě melodie). „...[imanentní jsou] takové akty, k jejichž podstatě patří, že jejich intencionální předměty, pokud vůbec existují, náležejí k témuž proudu prožitků jako ony samy....Všechny akty zaměřené na podstaty, či na intencionální prožitky jiných já s jinými proudy prožitků; stejně tak všechny akty zaměřené na materiální věci, na reality vůbec. [transcendentní]“⁶⁴ To co je imanentní, je spojeno absolutní nezpochybnitelnou existencí, je dáno originerně v nejsilnějším smyslu a je spojeno s přítomností. Je to to, co je Teď. V *Přednáškách k fenomenologii vnitřního časového vědomí* je imanentní vnímání právě uplývajícího tónu. Při pohledu na prostorový předmět je aktuální vždy jeho právě přítomná část vnímaná z perspektivy. To co je dáno imanentně, není prostorové. Transcendentní předmět se ukazuje v imanentním prožitku právě uplývajícího tónu, či perspektivního pozorování, pokud jde o předmět v prostoru. To, co je transcendentní, dané absolutně (můžeme se splést a považovat za kouli z určitého

⁶³ Tamtéž, s. 498

⁶⁴ Husserl, E., *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenth, 2004, s. 79 - 80

úhlu pohledu to, co je ve skutečnosti polokoulí, nemůžeme se však mýlit v tom, že něco vidíme). Podobně tomu je podle Husserla s objektem, jako je melodie. Imanentní je vždy aktuální prožívaný tón, ten je daný originálně, absolutně a jedná se o strukturální moment toho, co není celé takto v úzkém smyslu přítomno (melodie je přítomná, ale jen jedna její část je teď). Melodie je implicitně přítomna, její minulé a budoucí části jsou skryty v transcendentní časové melodii, tak jako je celý zbytek koule skryt v námi neviděném prostoru. Zde bych navázala na svou předchozí poznámku k Husserlovu časovému objektu a k analogii, kterou používá též Merleau-Ponty. Řekla bych, že zatímco prostorový předmět uchopujeme celý i s jeho zadní částí v jednu chvíli v našem vnímání, melodii ve skutečnosti neslyšíme v jednu chvíli. Celá melodie se ukáže až ve chvíli, kdy zazní alespoň několik prvních tónů. Lepší analogie k časovému vnímání prostorového předmětu by například byla, dle mého názoru, že tento předmět obcházejím, nebo jej otáčím, přičemž bych tímto sledovala pohyb tohoto předmětu (nebo svůj) v proměnách v perspektivě vnímání. Všimněme si rozdílu: Husserl sice říká, že melodie je ve svém průběhu celá přítomná, nicméně ji rozeznám jako melodii jedině v jejím trvání tím, že podržuji již uplynulé tóny v jedné jedině přítomnosti. Tedy tím, že již proběhly nějaké její fáze. Bez podržování právě minulého bychom neměli melodii, ale pokaždé jen jeden jediný tón. Pakliže je jedna fáze trvání připodobnitelná jednomu trvajícimu pohledu na prostorový předmět z jedné strany, pak bychom prostorový předmět mohli vnímat jen tehdy, pokud bychom podržovali již minulé předchozí fáze pohledu na tento předmět. To je jistě pravda a jistě se to tak děje, ale na rozdíl od melodie se obsah našeho prožitku během tohoto jediného pohledu nemění a my v něm přesto prostorový předmět rozeznáme. Poslouchání melodie je tedy podobné obcházení předmětu, či obtáčení prostorového předmětu, kdy se nám jeví části tohoto pohybu předmětu. Pohyb předmětu je, stejně tak jako u melodie, rozeznatelný jen ve své esenciální proměně. Pokud bychom chtěli udržet analogii, kterou předkládá Husserl, tedy že celá melodie je přítomná⁶⁵, stejně jako je celý přítomný jeden prostorový objekt⁶⁶ v jednom jediném pohledu, pak bychom museli říci, že pro uchopení melodie jako celku stačí jeden jediný počáteční tón, či nepatrná část tónu (beze zbytku), stejně jako je třeba jeden jediný pohled na objekt, abychom jej rozpoznali jako celek. To však ale není možné; melodii můžeme vnímat jen podržováním již uplynulých časových

⁶⁵ „Na druhé straně nazýváme celou melodii vnímanou..... extenze melodie není v extenzi vnímání dána jen za bod za bodem, nýbrž jednota retenčního vědomí „podrzuje“ uplynulé tóny ještě sama ve vědomí...“ Husserl, E. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí* Praha: Ježek, 1996. s. 42

⁶⁶ Těž navazuji na analogii právě neslyšené části melodie k neviděné části prostorového předmětu

fázi, v nichž došlo k proměně. Lze namítnout, že podobně, jako jsme se naučili rozeznávat prostorový předmět, když jsme jej již dříve viděli v mnoha polohách, můžeme také rozeznávat melodii, jen z několika málo tónů. Principiálně by však měla stačit (podle toho, kam až Husserl v dělení tónu sahá, aby zhruba popsal jedinou fázi) první třetina (Husserl dělí tón na tři části – počáteční fáze, průběhová a závěrečná), tedy začátek jednoho tónu xylofonu nebo úderu piana. Nebo by bylo možné melodii poznat již z několika - dvou nebo tří tónů. Tedy by každý prostorový předmět bylo analogicky možné poznat až poté, co jej uvidíme ze dvou nebo tří stran. Prostorový předmět ale můžeme rozpoznat z jednoho jediného jakkoliv dlouhého pohledu, z jedné perspektivy. Melodii však můžeme poznat až z několika tónů, jak vyplývá z definice melodie. Někdo by mohl namítnout, že toto není správná analogie a tvrdil by, že stejně jako stačí několik prvních tónů k rozeznání melodie a krátké podržování již minulého, analogicky stačí také jeden delší kontinuální pohled na prostorový předmět z jedné strany (tedy jeden pohled složený několika na sebe navazujících identických pohledů na předmět beze změny, přičemž každý tento pohled by byl jednou z fází, která se jako retence přenáší na nový aktuálně trvající pohled). To se mi však nezdá jako správné srovnání, protože v každé jednotlivé fázi tohoto delšího nijak se neměnicího pohledu je již prostorový předmět od začátku trvání pohledu rozeznán jako koule, kdežto melodie je rozeznána jako melodie až po zaznění několika tónů (není důvod se domnívat, že by melodie měla být melodií z poslechu jednoho tónu, zatímco z jednoho pohledu na prostorový předmět již z kvalit pohledu lze usuzovat na prostorový předmět – tedy že je nějak odstíněn). Snad by se dalo říci, že skutečně stačí jeden jediný tón, jedna jediná fáze k rozeznání předmětu, protože když zazní jeden tón piana, pravděpodobně budeme z kvality slyšeného zvuku (jde o úder na piano) očekávat, že zazní i další tóny. Charakteristika zvuku, jako zvuk piana napovídá, že přijde nějaké pokračování (piano se totiž používá ke hraní). Stejně tak z jistých vlastních charakteristik koule rozeznáme, že jde o kouli, vidíme totiž její odstínění, což odhaluje její prostorovost. To se mi však nezdá jako smysluplný závěr. Naše očekávání, že slyšíme melodii, přichází po zaznění více tónů, nebo pokud z nějakých jiných důvodů očekáváme, že by po jednom tónu mělo zaznít více dalších tónů. Například sledujeme koncert, nebo si pustíme rádio a na druhou stranu, když sledujeme instruktážní video s lekcemi na hudební nástroj, očekáváme jednotlivé tóny. Jeden tón dále např. očekáváme při poslechu sirény v první středě v měsíci. Právě proto si Husserl vybral melodii: je to věc, jejíž esenciální kvality k jejímu rozpoznání ukazují

postupně. Jedná se o poznámku k Husserlovi, který na začátku definuje nějaký časový objekt jako melodii. Tím nechci říci, že by mohly existovat prostorové objekty nečasové, nicméně se zde zdá být rozdíl mezi trvajícím pohledem na prostorový předmět a trvajícím poslechem melodie. Pakliže pro Husserla má tento rozdíl nějaký význam, při převedení své časové koncepce z melodie na prostorový předmět by pak bylo nutné zahrnout do prostorového vnímání také změnu, která by byla na tomto objektu sledována, a pro niž je charakteristická proměna. Na toto bych chtěla následně navázat úvahou k Merleau-Pontymu, který pro popis času používá právě prostorové vztahy.

4.3. Problém s explicitní, implicitní přítomností

U Merleau-Pontyho je minulost a budoucnost v jistém smyslu spojována s prostorovou nepřítomností objektu. Přesněji řečeno se jedná o přechod, prostorové přemístění. K uchopení času existují tedy nutné prostorové vztahy. Tedy to, co není vidět, není pro mne přítomno, co je přede mnou, to je pro mne přítomno. Podobně, jako není přítomný objekt celý (např. vidíme jen půlku přední části velkého domu vpravo a část zahrady vlevo), tak není přítomná ani zadní strana prostorového předmětu. Zadní strana např. koule ale JE přítomna implicitně, současně je také implicitně přítomno mnoho věcí, se kterými jaksí počítám podobným způsobem, jako počítám s tím, že nevidím jen plochu, ale prostorový předmět. Počítám stejně tak s existencí židle, na které sedím, aniž bych ji viděla. Počítám implicitně také s tím, že pode mnou je podlaha a že za stěnami mého pokoje jsou jiné pokoje a v nich další bytosti. Taktéž počítám s tím, že za stěnami bytu jsou venku nějaké předměty. To vše však, ačkoliv je to přítomno pouze implicitně, je přítomné teď. Prostorové rozmístění předmětů tedy, zdá se, může být neviditelné, ale také přítomné. Nyní si vezměme tedy předpoklady pro událost u Merleau-Pontyho, vidím pohybující se kus dřeva po řece, který je právě v mém zorném poli vnímání. Dokud nebyl v mém zorném poli, byl budoucí. Jakmile se objevil, stal se přítomným, když se vytratil z mého pohledu, stal se minulým. Implicitně přítomný objekt může být časově přítomný, i když jej fyzicky nevidím. Pak by se očekávaný kus dřeva, který se ještě neobjevil v mém zorném poli, stal minulý vůči místu, ve kterém pro mě byl implicitně přítomný. Než se vrátím k tomuto „implicitnímu“ a „explicitnímu.“ ještě bych v následujícím odstavci doplnila úvahu, která s tímto souvisí.

Komarine Rodenh-Romluc píše ve své interpretaci Merleau-Pontyho⁶⁷, zkušenost času se neskládá ze sérií propojených zkušeností. Místo toho máme jedinou zkušenost neustále se měnící přítomnosti, kde to, co je implicitní, se stává explicitním a to co je explicitní, se opět stává implicitním. To je zásadní moment – tvrdí-li Merleau-Ponty, že máme událost, jejíž celek je dán strukturou minulého přítomného a očekávaného, pak ale toto minulé je nějaká událost, která by se měla sama skládat z minulého přítomného a budoucího, část z této struktury se také skládá z minulého přítomného a budoucího až do nekonečna. Merleau-Ponty tento paradox odmítá, takový paradox by byl podle něj na místě, pokud bychom o čase uvažovali pouze jako sledu jednotlivých událostí. Podle Merleau-Pontyho je ale celá konstrukce času složitější. Podle něj tedy nemáme jednotlivé ohraničené samostatné události, máme jen jednu jedinou přítomnost, která obsahuje všechny minulé události jako retence v sobě. Kometární ohon retencí je reálně jednota (i přesto, že se popisuje jako množství strukturních: A', A'', A''' atd...) Cituji Komarine Rodenh-Romluc: „celý čas je stlačen do jeho každého jednotlivého zakoušeného okamžiku... ...Místo toho máme jednu jedinou zkušenost neustále se proměňující přítomnosti, kde to, co bylo implicitní (protence) se postupně stává explicitním, a to, co bylo explicitní se postupně stává implicitním“⁶⁸ - celý čas je stlačen do každého zakoušeného okamžiku. V případě objektivního času jde o rozložení jednotlivých Ted' do reálných elementárních časových úseků, či časových „atomů“, které jsou propojeny jeden s druhým. I druhém případě zde máme jednotlivé události jdoucí po sobě, jsou ale součástí většího celku. Přesto, že čas je jednou jedinou přítomností, uvnitř této přítomnosti je stále sledem a tato mnohost v jednotě stále uchovává samostatnost jednotlivých okamžiků. Pak je třeba se ptát, co je hranicemi přítomné události v úzkém smyslu (té která se odstiňuje do retencí) a zda Merleau-Ponty udává dostatečné podmínky pro vymezení takové přítomné události.

Vezměme si příklad takových dvou událostí: 1) jedu autobusem 2) čekám na metro: první událost bych mohla popsat takto: rychlé míjení známých obrazů okolí v oknech

⁶⁷ Rodenh-Romluc, K., *Routledge philosophy guidebook to Merleau-Ponty and phenomenology of perception*. Milton Park, Abingdon, Oxon:

Routledge, 2011, s. 235

⁶⁸ „the whole of time is compressed into each experienced instant of it. ...Instead, one has a single experience of an ever-changing present, where what was implicit (the protentions) gradually becomes explicit, and what was explicit gradually becomes implicit“ Tamtéž, s. 235

(a mnoho dalších věcí, které tvoří představu jízdy autobusem), druhou takto: objevuje se nejdříve světlo, které osvětluje vzdálenou zatačku v tunelu, pak se objeví vlak a míjení osvětlené soupravy v mém zorném poli. Mohli bychom ale události rozdělit jinak. Např. cesta autobusem se dá rozdělit na nástup do autobusu, cesta k volnému sedadlu, výstup z autobusu, cesta k metru, atd.. Tyto celky se dají rozdělit na ještě menší celky, např. úseky cesty autobusem lze dělit podle intervalů mezi jednotlivými domy, počítat reklamy na zdech při jízdě eskalátorem do metra atd... Je zřejmé, že takovýmto dělením se můžu dostat přes jednotlivé nádechy až k tlukotu srdce, nebo se celou cestu dívat na stopky a pozorovat tikot hodin. To je model, ve kterém je přítomnost teoreticky nekonečně malým okamžikem, nebo je nějakým přechodem mezi jedním a druhým Teď. To ale asi není to, co by tvrdil Merleau-Ponty. Zkusíme příklad popsat podle definice, dle které je čas neustále se proměňující přítomností: tedy nacházím se v bodě 2) čekám na metro, přičemž je v retenci událost první. Nastupování do autobusu však už není retencí této první události, díky které rozumím „cestě autobusem“, ale je vzdálenější retencí nynějšího čekání na metro. Některé jsou vzdálenější a jiné jsou bližší, ale všechny patří vždy k přítomnému okamžiku. To však zřejmě také není přesné, je třeba zachovat jednotlivé události – tedy současně je retence retencí nějaké ohraničené události a současně je vzdálenější retencí přítomné události. Stále však ještě zbývá definovat hranice jedné přítomnosti. Podívejme se tedy blíže na to, co jsou hranice přítomného:

To, co je explicitní, se nějak váže na přítomnost fyzickou: to, co je přede mnou, co právě vidím míjet, je přítomné. Jsou-li tedy přítomným explicitním obsahem věci, které se objevují před mými zraky, pak implicitním nepřítomným obsahem (minulým a budoucím) jsou věci, které právě nevidím. Jeli celá (širší) přítomnost vše - i to, co je implicitní i to, co je explicitní, je přítomností celý svět. Zde se objevuje problém, co by se u Husserla dalo rozdělit na imanentní a transcendentní obsah. Imanentní je podle Husserla něco, co je esenciálně časové a v absolutním smyslu dané a v nejužším smyslu přítomné. Je to akt, v němž se ukazuje transcendentní předmět. Můj aktuální obraz, nebo, přesněji řečeno zobrazování se, je odkázán na perspektivu – vidím přední stranu tohoto předmětu. Transcendentní je celý prostorový objekt, který vnímám z této perspektivy. Transcendentní by zde však mohlo být u Merleau-Pontyho také vše, co je kolem mne a co právě nevidím, ale předpokládám, že to zde je (nemusím se stále otáčet, abych se ujist'ovala, že za mnou je

zadní strana pokoje, na jehož konci je stěna dělící můj pokoj od jiného pokoje). Podle mého názoru bychom zde mohli však ještě rozlišit dvě věci (Merleau-Ponty však explicitně v kapitole o čase takové rozlišení neprovádí): 1) na jedné straně něco, co se odkrývá v mém aktuálním vnímání – je obsaženo v mém pohledu: zde bychom mohli mluvit o tom, že před námi je přední strana prostorového objektu, avšak my vnímáme objekt celý, nebo je před námi část pokoje, část stěny, podlahy a stropu, avšak my vnímáme pokoj celý atd.. 2) na druhé straně je něco, co je nějak samozřejmě očekáváno, ale nijak se neodhaluje přímo v mém aktuálním pohledu – les za domem, zahrada a ve větší vzdálenosti Říčany a Praha. Pak bychom z explicitní přítomnosti mohli vyloučit celý svět a zároveň bychom se vyhnuli tvrzení, že explicitně přítomné se vždy váže na nějaké imanentní obsahy našeho vědomí, a že pouze to je explicitně přítomné, zatímco zadní strana např. kamene je vlastně nepřítomná. Nebo by bylo nutné explicitní přítomnost spojit s tím, co je dáno v úzkém smyslu jako explicitní, tedy tím, co je vidět (pouze přední strana předmětu), Merleau-Ponty by však zřejmě s takovým výkladem nesouhlasil.

Jsem-li někde na v otevřeném prostranství, může být místní přítomnost věcí kolem mě dost relativní v závislosti na tom, kam až sahá pojetí mé místní přítomnosti. Nakonec výše uvedené rozdělení toho co je „vnímané“ přítomné i se svým implicitním obsahem a toho, co je „nevnímané“ ale pouze implicitní, představuje jisté obtíže. Stojím-li na louce a vidím před sebou jen její přední část (avšak implicitně vnímám i její zadní část, která je za mnou), nemusím vidět člověka, který stojí za mnou a náhle se v mém zorném poli objeví. I přesto, že se nacházel před chvílí v části prostoru, který je pro mě „vnímané“ přítomný avšak implicitní, byl tento člověk celý nepřítomný. Nepřítomnost se zde jaksi stýká s přítomností, takové prolínání však snad není v zásadě v rozporu. Další věc, která možná nemusí být úplně problematická, avšak trochu pro mě nejistá a týká se tohoto rozdělení, spočívá v tom, zdali „nevnímané“ implicitní obsah naší přítomné zkušenosti je opravdu nevnímaným implicitním obsahem a tedy minulým, či budoucím. Mohla jsem vejít do svého pokoje a během pohybu ke stolu vidět svou postel. Pak bych se otočila o 90 stupňů směrem ke stolu a usedla na židli. V tu chvíli by ani v mém periferním vidění nebyla žádná část postele, ale pouze stůl, počítač, přední stěna pokoje, část stropu, tiskárna a po levé straně část knihovny. Vnímání postele, okna a prostředí za oknem by muselo být minulostí a být pouhou retencí. Já však vím, že tam postel je teď po celou dobu mého

pobývání v pokoji. Abychom však toto dělení dodrželi, ač se taková představa zdá zvláštní, museli bychom to takto pojmout.

Co je zde ještě důležité znovu zmínit v souvislosti s touto perspektivní časovostí je tedy změna. Přítomnost je dána změnou. Pouze trvajícím místní přítomnost kamene nestačí pro vysvětlení přítomné události. Událost vnímání kamene začíná tím, že se objeví v mém zorném poli, a zmizí (tak jako se objevují krajiny přede mnou a mizí za mnou). Časovost je tedy dána kontinuální proměnou mé vize. Nestačí „onálepkovat“ vnímané předměty na přítomné, budoucí a minulé podle toho, jestli je právě vidím, nebo nevidím. Je sice pravda, že můj pohled na kámen je trvajícím pohledem, důležité ale je, že např.: někdo přede mnou hodil kamenem a já jsem začala vidět letící kámen a přestala jej vidět, jakmile zmizel. Nebo, že jsem otočila hlavu, rázem se má krajina přede mnou proměnila a já spatřila kámen, na nějž jsem nějakou dobu hleděla a pak svůj zrak odvrátila a začala se dívat jiným směrem. Evidentně se na porozumění přítomnosti nutně váže nějaká změna i přesto, že vnímám nijak nepohybující se předmět před sebou a toto vnímání je trvajícím aktem. Trvání předmětu lze spojit se statickým a nepohyblivým prostředím, avšak bylo něco před tím, než se toto statické prostředí stalo předmětem mého vnímání a bude něco po tom, co se na toto statické prostředí přestanu dívat. Událost je závislá buď na změně perspektivy, nebo změně prostředí v jedné perspektivě. V této změně je obsažena možnost časových dimenzí. Tedy, nic z toho, co je místně přítomné či nepřítomné v jakémkoliv smyslu nenese samo označení „časově přítomné“ a „časově nepřítomné“, ale až za přispění skutečnosti, že se tyto věci díky změně staly přítomnými, vnímání zakládá jejich časový charakter.

Když se nyní vrátíme k rozlišení mezi poslouchanou melodií a viděnou prostorovou koulí, je vidět, že čas je nutné aplikovat na předměty měnící se. Tedy na transcendence jako je „pohyb“ koule, nikoliv na transcendence jako je „koule“ (i přesto, že i samotný pohled ne neproměňující se prostředí je trvajícím aktem), tedy na změnu ve vidění prostorového předmětu, nestačí trvajícím pohled na prostorový předmět. Aby tedy událost měla svůj začátek a konec, musí stanovit vstoupením do viděného prostoru a zmizením. V průběhu pozorování statického prostředí bych musela zaznamenávat např. alepoň vlastní myšlenkové pochody, vnitřní telesné procesy (tlukot srdce, nádechy, změny pocitů,

myšlenkové pochody). Jenže při takovém úzkém vymezení přítomnosti se moc daleko nedostaneme. Čemu pak říkáme životní události, epizody našeho života, které utvářejí naši identitu? Nemusíme ani zacházet daleko k událostem, jako volby, maturita, práce, dovolená, atd.. Merleau-Ponty pro vysvětlení pole přítomnosti používá den, což už je dost složitý pojem vyžadující značný stupeň abstrakce. Používání pojmu jako den v sobě zahrnuje reflexi jako předpoklad pro to, že rozumím něčemu, co se stále v jistých podřadných proměnách opakuje a zůstává stále stejné. Zde o značný posun od pouhého vnímání, či nějaké dílčí proměny.

Z jedné perspektivy lze navíc mít více prolínajících se událostí. Sledujeme provoz na silnici. Pozorujeme auto, které zrovna projíždí v dopravní zácpě. Toto auto, které se objevilo v mém zorném poli, je přítomné; sleduji projíždějící auto a událost tedy můžeme pojmenovat: „projíždějící auto.“ Hned za ním se však za chvíli objeví v mém zorném poli další auto a za ním další. Na právě probíhající událost se napojila nová událost, která předchází té předchozí, stejně jako je jedno auto fyzicky před druhým. Minulost a přítomnost se prolíná. Všechny tyto události jsou však explicitně přítomné. Nemáme dvě nebo tři přítomné události, ale jednu. Spíš bychom řekli, že událost je ve smyslu proměny mých pohledů něco kontinuálního, neexistuje reálný předěl mezi jednou a druhou. Objevování a mizení z dohledu je kontinuálním přechodem. Přesto stanovujeme jednu přítomnou ucelenou událost, která se odstiňuje do retence.

4.4. Událost je libovolně zvolitelná, přítomnost není nic konkrétního

Události si musí podle Merleau-Pontyho zachovat svůj „rozlišitelný“⁶⁹ charakter. Náš život je spojením jednotlivých životních epizod, střídáním přítomností (leč uvnitř jedné jediné přítomnosti). Kromě aktuálně přítomného, jež je vymezeno pohybem objektů v prostoru, jsou tu události složitější, jako den, týden, rok..., atd. Na úrovni těchto složitějších celků je již naprosto nemožné stanovit hranice přítomnosti. Např. během „cesty autobusem“ poslouchám polovinu cesty koncert Jethro Tull a druhou polovinu cesty poslouchám Floex, nyní tedy nemám jen jednu událost. Zaměřuji se na hudbu, z větší části je tedy má cesta během, které jedu do školy, víceméně neuvědomělá činnost. Je hranicí

⁶⁹ „Jakkoli mohou být okamžiky C a D blízko u sebe, nejsou nerozlišitelné, neboť pak bychom již neměli čas.“ Merleau-Ponty, M. *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH, 2013. s. 503

jedné události uskutečňující se záměr mé činnosti, nebo to, na co nejvíce v danou chvíli zaměřuji pozornost? Jistým vysvětlením pro ohraničení přítomné události by mohlo být zaměření pozornosti či povšimnutí si probíhajícího předmětu. Pozorovatel vykrajuje jednotlivé události a zakládá jejich individualitu. Při tom na řece pozoruje něco a při cestě lodí pozoruje skrze krajiny sebe sama jako pohybujícího se. Výhodou spojením explicitní přítomností a zaměření pozornosti je fakt, že změna naší pozornosti probíhá „přetržitě“. V našem zorném poli, v němž probíhá nesčetné množství kontinuálních proměn, by pak mohl být stanoven hraniční přechod mezi jednou a druhou pozorovanou přítomností. To by předpokládalo, že jsem schopna vždy zaměřovat pozornost pouze na jednu věc. Když pozorujeme kus dřeva plovoucí po řece, je událostí právě pohyb tohoto dřeva a ostatní periferně vnímané události se přítomnosti netýkají. Když si rozpomínáme na naše předchozí události, většinou popisujeme nejdříve to, na co se zaměřovala naše pozornost a podle toho událost pojmenováváme a ohraničujeme. Pokud se děje více věcí v našem zorném poli, jichž si nevšímáme, jsme schopni si na tyto věci upozornit jako na součásti, či okolnosti toho, na co jsme se zaměřovali: Vyprávíme např.: „šel jsem lesní cestou (všiml jsem si pohybu krajin, v nichž jsem vnímal pohyb svůj), při tom jsem přemýšlel o různých věcech (zaměření pozornosti na vnitřní myšlenkové pochody), náhle jsem uviděl člověka stojícího uprostřed cesty (všiml jsem si). Takto v nějaké základní formě stanovujeme jednotlivé události. V tom všem samozřejmě lze rozpoznat mnoho dalších okolností, například na obloze létali ptáci, foukal vítr, protože stromy, kolem nichž jsem procházel, se kymácely. Zpětně si lze rozpomenout také na detaily, jako pařezy u cesty. Při zpětném rozpomínání si na události však do takových detailů nezabředáváme a často si je ani nepamätujeme a v našem nejšířším povědomí zůstávají pouze věci, kterých jsme si všimli. Nevzpomínáme si například barvu očí někoho, koho velmi dobře známe. Pokud se příliš nesnažíme si rozpomenout na detaily, většinou si rozpomínáme pouze na hrubě na to, co bylo zaměřeným předmětem našeho vnímání. Naše pozornost může být více či méně intenzivní a mít větší, či menší rozsah od ostrého zaměření až po periferní vidění. Cizinec v Praze si například všimá mnoha detailů a při líčení je schopen popsat to, co většinou Pražák nemůže popsat ani díky perifernímu vidění, protože se během cesty Prahou na detaily vůbec nesoustředí. V krajním případě by se díky „nepozornosti“ dalo říci, že je ani nevidí (ani při zpětné reflexi si nemůže žádné detaily vzpomenout). Tedy svou cestu Prahou může popsat velmi krátce. Z vlastní zkušenosti víme, že když občas někdo vypráví

o nějakých detailech, které jsme nutně museli zahlédnout alespoň periferně, nemůžeme si na tyto detaily rozpomenout. A když pak skutečně tyto detaily nyní vidíme na vlastní oči v místě, kudy jsme dříve mnohokrát projížděli, objevují se zde pro nás úplně poprvé. Otázkou je, nakolik by tato „zostřenost“ vnímání byla záležitostí vůle. Navíc lze si například až při zpětném rozpomínání na událost vzpomenout na mé vedlejší prožívané detaily, které rozkládají událost na další dílčí události, avšak tyto dílčí události musely již být v mém vnímání v průběhu nějak být přítomné, jinak bych si na ně nemohla rozpomenout. Zahrnutí jakéhosi „pole pozornosti“ do našeho zorného pole vnímání by mohlo založit ohraničení události, avšak musela by vždy být pouze jedna věc, na kterou se soustředíme „explicitně“ a vše ostatní v našem periferním vnímání je jakási implicitní pozornost, která se vůči věci, na níž se soustředíme přímo, stupňovitě zmenšuje až do nepozorovatelnosti (tedy ani při zpětné snaze si nelze na tak konkrétní detaily rozpomenout). Toto řešení se mi však jeví, jako dost vágní, problém vymezení explicitní přítomnosti jsme jen převedli na problém explicitní pozornosti, tedy je třeba opět vymezit pravidla pro to, co je explicitně pozorováno a na co se již nesoustředíme.

Zdá se mi, že událost nemůže být jen kontinuálním propojením vjemů nějakých přítomných objektů, krajin. Nebyla by ničím uceleným, co by se odstiňovalo. Když jedu autobusem do školy, přítomnost se neskládá pouze z proměňujících se vjemů objektů a krajin, ale je dána také významy, které ohraničují začátek a konec události, jako například: „cesta odněkud někam autobusem“, která je ohraničena intervalem mezi počátečním bodem cesty, kdy spatřím autobus a jejím cílem. Zde však již nejsme daleko od objektivního času. Dělíme čas na abstraktní významové celky.

5. Závěr

Po rozboru pojetí času u Merleau-Pontyho a Husserla jsme se dostali nyní k závěru, v němž se ukázaly jako nejvýznamnější některé momenty:

Existuje rozdíl mezi vnímáním melodie a pozorování předmětu v prostoru. Je otázkou, nakolik je pro Husserla důležitý výběr právě melodie jako časového objektu. Zdali si melodii nevybral jen z toho důvodu, že je na ní popis časové struktury díky proměnám lépe uchopitelný, nebo jestli je důležitá povaha takového předmětu, jenž je uchopitelný právě jen v jeho tvoření. V každém případě je z předchozích úvah evidentní, že rozdíl mezi takovými předměty existuje. A převádíme-li analogicky neslyšené části melodie na právě neviděné strany prostorového předmětu, správně bychom měli odkazovat na neviděné části probíhající proměny předmětu v prostoru tak, aby byla zachována retence jako něco, co zde bylo a již není (zadní strana v jednom trvajícím pohledu na předmět pro nás nikdy nebyla Teď, zatímco právě neslyšená část melodie pro nás dříve byla Teď – nebo bude Teď). U Merleau-Pontyho je vztah k vnímání prostorových předmětů zásadní již explicitně, Merleau-Ponty definuje událost jako vztah subjektu lokalizovaného v prostoru do určitého místa ve světě, přičemž subjekt ve svém umístění vnímá nějaké prostorové objekty. Dle mého názoru již Husserlův výběr takového předmětu jako je melodie, není rozhodně zcela náhodný a ze čtení Husserlových přednášek se zdá, že právě proměnlivost, jenž je esenciální pro melodii, by případně mohla hrát roli při převedení struktury času na vnímání prostorových předmětů.

Odlišnost mezi vnímáním prostorového předmětu a melodie je dále tedy spojena s otázkou, zda vnímání času přepokládá vnímání změny. Nelze opomenout, že samotný intencionální akt je u Husserla esenciálně časový a že tedy i vnímání statického prostorového předmětu trvá v čase. Takový pohled nemůže být bez času. Avšak ve svých příkladech v *Idejích I.* se často opírá o proměňující se pohledy, nebo např. otevření a zavření očí. V sedmém paragrafu v kontextu s Brentanovou teorií uvádí jako další příklady „představy nějaké cesty, přechodu, vzdálenosti, zkrátka všechny, které obsahují srovnání více elementů a vyjadřují vztah mezi nimi“⁷⁰. K samotnému intencionálnímu aktu,

⁷⁰ Husserl, E., *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Praha: Ježek, 1996. s. 27

jenž by byl zaměřen na nějak se neproměňující předmět bychom pak přece jen museli zahrnout nějakou změnu spojenou s tímto pohledem: začátek pohledu, jemuž něco předcházelo, v průběhu pohledu například nějaké vnitřní tělesné změny (jako nádechy, výdechy, tlukot srdce, pocity, myšlenkové pochody), či nějaké proměny v periferním vidění atd. Merleau-Ponty se ve své analýze času příliš nezaměřuje na samotné trvání intencionálních aktů. Nicméně jeho pojetí minulého a budoucího explicitně předpokládá vnímání nějaké změny, jelikož je „místní“ přítomnost spojená s časovou přítomností. „Stát se“ přítomným předpokládá, že se něco objeví v mém zorném poli. Stát se minulým znamená, že se něco vytratí z mého vnímání. Čas je přechodem z očekávaného přes přítomné do minulého. Pohyb je tedy v pojetí času Merleau-Pontyho naprosto zřejmou součástí jeho pojetí času. U Merleau-Pontyho je navíc subjekt jakožto bytost schopná pohybu aktivní v tom, co se stane přítomným v jeho zorném poli vnímání. Jeho vlastní činnost tedy spoluurčuje obsah přítomného (není ovšem takto aktivní v trvání času samotného).

Dalším zásadním momentem v pojetí času u Merleau-Pontyho jsou hranice přítomnosti. Co zakládá individualitu události? Je zřejmé, že události nejsou ani po stanovení podmínek, které Merleau-Ponty udává, nijak pevně ohraničeny. Nicméně i přesto musejí být „rozpoznatelné“ jako přítomné či minulé. Někaká konkrétní přítomnost se musí odstiňovat do minulosti a stát se jako retence součástí nové přítomnosti. Navíc složitější události, jako den, rok atd. by měly být nějak vysvětlitelné z této explicitní přítomnosti, přechod od vnímané explicitní přítomnosti k takovýmto složitým událostem není dostatečně vysvětlen. Merleau-Ponty tedy zůstává u vágního vymezení přítomného jako něco, co je zde. Intuitivně se zdají být jeho stanoviska správná, avšak při bližším zkoumání zůstává tato jednotlivost přítomnosti nejednoznačná. Zaměření pozornosti, či povšimnutí si něčeho se snad nabízí jako jisté řešení, avšak je to stále pouze velmi hrubé a nepřesné kritérium.

Je vědomí při vnímání času aktivní či pasivní? Podle Merleau-Pontyho je rozdíl mezi aktivitou, pasivní aktivitou, a pasivitou. Aktivita je spojená s vůlí, rozhodnutím, iniciativou, myšlením; aktivní pasivita je aktivita v níž nic z výše uvedeného nehraje roli, přesto jsme v nějakém smyslu aktivní a pasivita je pouze pasivní přijímání něčeho, co

na nás působí. Vnímání proměňujících se objektů v našem zorném poli a současně syntéza retence explicitní přítomnosti a protence je pasivní aktivitou. Jsme tedy v tomto smyslu aktivitou „nechtěnou“ (nemáme možnost volby, neřídíme nijak naši činnost, nejde o volní jednání, přesto je to aktivita naše). Jsme pasivně aktivní v tvoření pole přítomnosti, jsme pasivně aktivní ve vnímání. Také jsme pasivně aktivní v tvoření sebe sama. Pasivitou je míněna nesvobodná, nevolní a nerefektivní aktivita. Pokud však nejsme sami světem, který vnímáme, nemůžeme v úplném smyslu být ani pasivně aktivní, pakliže nechceme tvrdit, že tento svět tvoříme (byť neuvědoměle, nesvobodně a nerefektivně). Tvrzení, že čas je sám v čase se mi zdá dost problematické. Celý čas objímající přítomnost se mi zdá spíše přítomnost nadčasová. Subjekt, který čas zakládá by přece neměl být sám v čase a pokud subjekt podléhá času, by neměl být sám tvůrcem času. Ani jedno však úplně nedává smysl, protože jistě jsme v čase a zároveň čas nemůže být bez nás. Čas je jednou neustále se proměňující přítomností je polem přítomnosti v němž probíhají proměny z budoucího přes přítomné na minulé. Subjekt by však měl být sám v čase a sám podléhat proměnám. Proměnám od jedné přítomnosti k druhé přítomnosti. Tedy samotné pole přítomnosti by přecházelo od jedné přítomnosti k druhé čímž by vznikala další mnohost, kterou by bylo nutné spojit do nějaké další jednoty přítomnosti. Pokud subjekt jakožto sjednocení událostí do jedné přítomnosti (tedy pole přítomnosti) takto nepodléhá proměnám, tak by taková přítomnost neměla být časová.

V rozboru Merleau-Pontyho jednoty subjektu a času jsem vycházela zejména z práce Patricka Burkeho a Komarine Rodenh-Romluc a Stephena Priesta (avšak ne úplně dogmaticky). Doufám, že se mi tedy podařilo úspěšně shrnout a rozebrat myšlenky Husserla a Merleau-Pontyho do strukturovaného srozumitelného celku a ve srozumitelné formě na základě úvah formulovat základní problémy, se kterými se Merleau-Ponty potýká. Celkově se mi Merleau-Pontyho koncepce času zdála velice zajímavá, přesto, že se v ní potýkáme s jistými problematickými pasážemi. Ke konci této závěrečné kapitoly bych ještě ráda podotkla, že představa jakéhosi „pole pozornosti“ (což uvádím již při explikaci tohoto řešení) je spíše vágní a dost nepřesná (navíc to není motiv originální). V bakalářské práci bych proto sama nepovažovala jako závazné a úplné řešení, což ani nebylo původně cílem této práce.

Seznam použité literatury:

- AUGUSTIN. *Vyznání*. V Kalichu 5. vyd. Praha: Kalich, 2006, 565 s. ISBN 80-7017-027-1.
- BERGSON, Henri, Boris Valentinovič JAKOVENKO a Miroslav PAUZA. *Čas a svoboda: o bezprostředních datech vědomí* [online]. 1. vyd. Praha: Filosofia, 1994. ISBN 80-7007-065-X.
- BURKE, Patrick. „Merleau-Ponty's Appropriation of Husserl's Notion of ‚Präsenzfeld‘“, in: Burt Hopkins (ed.), *Husserl in Contemporary Context*. Kluwer, Dordrecht, 1997. ISBN 0-7923-4469-3.
- ČAPEK, Jakub. *Maurice Merleau-Ponty: myslet podle vnímání*. Vyd. 1. Praha: Filosofia, 2012, 357 s. ISBN 978-80-7007-379-7.
- HUSSERL, Edmund. *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Vyd. 2., v této ed. 1. Praha: Ježek, 1996. ISBN 80-901625-9-2.
- HUSSERL, Edmund. *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2004, 339 s. ISBN 80-7298-085-8.
- KOUBA, Pavel. „Proti proudu“, in: *Reflexe*. Praha: OIKOYMENH, č. 26. ISSN 0862-6901.
- MADISON, Gary Brent. *The Phenomenology of Merleau-Ponty. A Search of the Limits of Consciousness*. Athens: Ohio University Press, 1981. ISBN 0-821-40448-2.
- MERLEAU-PONTY, Maurice. *Fenomenologie vnímání*, kap. Temporalité. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2013. ISBN 978-80-7298-485-5.
- PRIEST, Stephen. *Merleau-Ponty*. London: Routledge, 1998. ISBN 0-415-06263-2.
- RICŒUR, Paul. *Čas a vyprávění*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2007, 413 s. ISBN 978-80-7298-105-2.
- ROMDENH-ROMLUC, Komarine. *Routledge philosophy guidebook to Merleau-Ponty and phenomenology of perception*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2011. ISBN 978-0-415-34315-2.
- HUME, David. *Zkoumání o lidském rozumu*. vyd. v tomto př. 1. Praha: Svoboda, 1996, 235 s. ISBN 80-205-0521-0.